

Uzlette Bir Şair: Mehmed Bey b. Musâ Paşa (Emîrî)

İsa AKPINAR*

Özet

Hayatı hakkında tezkire ve diğer biyografi kaynaklarında bilgi bulunmayan Emîrî, 16. yüzyıl şairlerindedir. Bu yüzyılın ilk çeyreğinde dünyaya gelen şairin annesi, Pîrî Mehmed Paşa'nın kızı Ala Hanım'dır. Babası Musâ Paşa ise Kızıl Ahmed'in oğludur. Küçük yaşta devlet hizmetine giren Emîrî, zamanla yükselerek sancak beyi olmuştur. Beyşehir, Ankara ve Bursa'da sancak beyi olarak görev yapmıştır. 1579 yılında, sancak beyliğinden ayrıldıktan sonra, memleketi Bolu'ya dönerek şiirle ilgilenmeye başlamıştır. Emîrî, şiirlerinde Türkçe ve Farsçayı aynı düzey ve yoğunlukta kullanan bir şairdir. Yaklaşık on yıl gibi kısa bir zaman zarfında, dört divan ve on dört mesnevi vücuda getirmiştir. Heft Vâdî, Mergübu'l-Kulüb, Mahzen-i Râz, Sohbet-nâme, Sıfâtu'l-Âşıkîn, Ahlâk-ı Kâmilîn, Bostân Tercümesi, Gülşen-i Ebrâr ve Mir'atü'l-Ebrâr, Aşk-nâme, Muhabbet-nâme, Tarikat-nâme, İrâdet-nâme ve Pend-nâme isimlerini taşıyan mesnevilerinin çoğu Farsça'dan tercümedir.

Bu makalede, hayatı ve eserleri hakkında çok az şey bilinen Emîrî'nin kısa bir monografisi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Birinci bölümde şairin hayatının karanlık dönemlerine ışık tutmak için dedesi ve babası hakkında etraflıca bilgi verilmiştir. İkinci bölümde, arşiv ve dönemin kroniklerinden yararlanarak, Emîrî'nin hayatı aydınlatılmaya çalışılmıştır. Üçüncü bölümde, Emîrî'nin eserleri hakkında bilgi verilerek yazma nüshaları tanıtılmıştır. Son bölümde ise Emîrî'nin edebî hüviyeti üzerinde durulmuştur.

Anahtar kelimeler: Emîrî, Kızıl Ahmed, divân, mesnevi, tercüme

A Poet in Seclusion: Mehmed Bey B. Musâ Paşa (Emîrî)

Abstract

Nothing is known about the life of Emîrî, one of the 16th century poets, and other biographical sources have no information about him. The mother of the poet who was born in the first quarter of this century is Pîrî Mehmed Pasha's daughter Ala Hanım. His father, Musâ Pasha, was the son of Kızıl Ahmed. Emîrî entered the state service at a young age, has risen over time became the star of the flag. He worked as manager in Beyşehir, Ankara and Bursa. After leaving management positions in 1579, he returned to his hometown, Bolu, and became interested in poetry. Emîrî is a poet who uses Turkish and Persian at the same level and intensity in his poems. In a short period of about ten years, he created four diwans and fourteen masnavi. Most of his masnavis,

* Dr., MEB, isaakpinar@gmail.com

which bear the names of Heft Vâdî, Mergûbu'l-Kulûb, Mahzen-i Râz, Sohbet-nâme, Şfâtu'l-Âşîkîn, Ahlâk-ı Kâmilîn, Bostân Tercümesi, Gülşen-i Ebrâr, Mir'atü'l-Ebrâr, Aşk-nâme, Muhabbet-nâme, Tarîkat-nâme, İrâdet-nâme ve Pend-nâme are translated from Persian. In this article, a brief monograph of Emîrî, known little about his life and works, has been put forward.

In the first chapter, detailed information about his father and grandfather is given in order to illuminate the dark periods of the poet's life. In the second chapter, we tried to clarify the life of Emîrî by using the archives and chronicles of the period. In the third chapter, information about the works of Emîrî was given and the copies of writing were introduced. In the last chapter, the identity of Emîrî was examined.

Keywords: *Emîrî, Kızıl Ahmed, diwan, masnavi, translation*

Giriş

XVI. asırda klâsik Türk edebiyatı, Osmanlının dünya siyasetinde söz sahibi büyük bir devlet olduğu devrin akislerini taşır. Avrupa içlerinden İran hudutlarına, Kırım'dan Mısır sahralarına kadar geniş bir coğrafyada hüküm süren klâsik Türk edebiyatı, bu asırda olgunluk seviyesine ulaşmıştır. Önceki asırlara nazaran şair ve eser sayısındaki artış, bu durumun en sarîh göstergesidir. Sehî Bey, Latîfî, Âşık Çelebi, Ahdî, Kınalızâde, Beyânî, Riyâzî, Kafzâde Fâizî gibi tezkire müelliflerinin zikrettiği şairlerin yanı sıra, bu eserlerde isimlerine tesâdüf etmediğimiz şairlerin bulunması bu dönemin genişliği ve zenginliği hakkındaki kanaatlerimizi güçlendirmektedir. Tezkire sahiplerinin nazarlarından uzak kalan bu şairlerin hüviyeti ve eserleri hakkında bilgi sahibi olmak ise devrin yazarlarının şehâdeti ve kendi eserlerinde verilen bilgilerle sınırlı kalmaktadır. Dönemin velut şairlerinden olmasına rağmen tezkirelerde kendisine yer bulamayan Emîrî de bu isimler arasındadır. Köklü bir âilenin mensubu olan hatta devrinin önemli devlet adamlarıyla akrabalık bağı bulunan Emîrî'nin tezkire kayıtlarına yansımaması, klâsik Türk edebiyatının şair kadrosu hakkındaki bilgilerimizin ne ölçüde noksan olduğuna işâret etmektedir.

1. Emîrî'nin Soyu

XVI. asır şairlerinden Emîrî, anne ve baba tarafından iki köklü âileye mensuptur. Baba tarafından soyu Candaroğullarına, anne tarafından ise Fahreddîn-i Râzî'nin neslinden gelen, ilim ve tasavvufla tebârüz etmiş Aksarayîlere dayanmaktadır. Emîrî, amcasının oğlu Şemsî Ahmed Paşa gibi şeceresini Halid b. Velid'e dayandırmaktadır.¹

Emîrî'nin annesi Cemâleddîn Aksarayî ahfâdından Cemâl-i Halvetî'nin oğlu Pirî Mehmed Paşa'nın kızıdır. İlmiye mesleğinden yetişen Pirî Paşa, Yavuz Sultan Selim döneminde önce vezirliğe, Mısır seferlerinin ardından da 1518 yılında sadrazamlığa getirilmiştir. Paşa'nın sadrazamlığı Kanunî Sultan Süleyman'ın ilk yıllarında da devam etmiştir. 1523 yılında azledilen Pirî Paşa, Silivri'ye çekilmiş ve dokuz yıllık uzlet hayatının ardından vefât etmiştir. Paşa'nın ikisi kız, ikisi erkek olmak üzere dört çocuğu vardır.²

Pirî Mehmed Paşa'nın Emîrî'nin validesi olan kızı; 970/1562-3 yılında, Bolu şehir merkezinin güneyinde bir Cuma mescidi inşa ettirmiştir. Mehmed Zeki Pakalın, bugün Karaköy Câmii olarak anılan mescidin kitabesinden hareketle, şairin annesinin

1 Muhittin Eliaçık, "Şemsî Paşa'nın Manzum ve Muhtasar Vîkâyetü'r-Rivâye Tercümesi", *Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, S. 2, 2009, s. 21.

2 Yusuf Küçükdağ, *Vezîr-i Âzam Pirî Mehmed Paşa: (1463?-1532)*, Hayra Hizmet Vakfı, Konya 1994, s. 116-119.

sancağı kendisine tevcih edilir.⁸ Kızıl Ahmed'in kaç yaşında sancak beyi olduğu hakkında bilgi yoktur.

Kızıl Ahmed, 865/1461 yılındaki Fatih Sultan Mehmed'in Trabzon seferine kadar Bolu'da beyliğine devam eder. Mîrlivâ olarak Osmanlı ordusuna katılan Kızıl Ahmed'e, ağabeyinin uhdesindeki Kastamonu verilir.⁹ Fakat bu beyliği kısa sürer ve Trabzon seferi sonrasında Mora Sancağı kendisine tevcih edilir. Ağabeyi İsmail Bey'e de İnegöl ve Yarhisar bölgesinin timarı verilmiştir. Bolu mîrlivâlığı ise İsmail Bey'in oğlu Hasan'a tevcih edilmiştir. Kastamonu'daki beyliği elinden alınan Kızıl Ahmed, Mora'ya gitmek istemez ve ailesini göçürmek bahanesiyle sultandan izin alarak evvelâ Karamanoğlu İbrahim Bey'e, ardından da Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'a ilticâ eder.¹⁰ Fatih Sultan Mehmed, Kızıl Ahmed'in firarından endişelenerek ağabeyi İsmail Bey'i Filibe'ye gönderir. İsmail Bey, 884/1479 yılında vefat eder.¹¹

Uzun Hasan tarafından iyi bir şekilde karşılanan Kızıl Ahmed, hükümdarın “müsâhib-i hâss”ı olmuştur.¹² Hayatının bundan sonraki safhalarını ancak birkaç hadise dolayısıyla takip mümkün olmaktadır. Bu vakalardan ilki, Karamanoğlu İbrahim Bey'in vefatının ardından Karaman topraklarına Akkoyunlular tarafından düzenlenen akındır. 1465 yılında İshak Bey'i desteklemek üzere gerçekleştirilen bu seferde Kızıl Ahmed, Uzun Hasan'ın yanında yer almıştır.¹³ 873/1468 yılında ise Bitlis'i kuşatan Akkoyunlu ordusunun önemli beyleri arasında gösterilmektedir.¹⁴ Osmanlılar ile Akkoyunlular arasındaki hâkimiyet mücadelesinin gerginleşmesinin ardından 1472 yılında Uzun Hasan, sınır hattında bulunan Tokat şehrini yağmalattırır. Kalabalık bir asker topluluğuyla gerçekleştirilen bu akında, Kızıl Ahmed Bey önemli bir rol oynamıştır.¹⁵ Bu hadiseden bir yıl sonra, Osmanlılar ile Akkoyunlular arasında gerçekleşen Otlukbeli Savaşı'nda da Kızıl Ahmed'in olduğu ve güçlükle hayatını kurtardığı kaydedilmektedir.¹⁶ Akkoyunlu topraklarında Kızıl Ahmed'le ilgili kroniklere yansıyan son kayıt ise 1883/1479 yılına aittir. Uzun Hasan'ın vefatının ardından başlayan taht kavgasında Kızıl Ahmed, Sultan Yâkub'un yanında yer alarak Sultan Halil'e karşı savaşmıştır.¹⁷

8 Yaşar Yücel, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar I*, s. 100-101.

9 Aşık Paşazâde, *Osmanoğulları'nın Tarihi: Tevârih-i Âl-i Osmân*, haz. Kemal Yavuz, M. A. Yekta Saraç, Gök-kubbe Yayınları, İstanbul 2007, s. 430; İbn Kemâl, *Tevârih-i Âl-i Osmân: VII. Defter (Tenkidli Transkripsiyon)*, haz. Şerafettin Turan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1957, s. 186.

10 Aşık Paşazâde, *Osmanoğulları'nın Tarihi: Tevârih-i Âl-i Osmân*, s. 435; Behiştî Ahmed Çelebi, *Târih-i Behiştî: Vâridât-ı Subhânî ve Fütühât-ı Osmânî (791-907-1389-1502)*, haz. Fatma Kaytaç, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2016, s. 184.

11 Yaşar Yücel, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar I*, s. 115.

12 İbn Kemâl, *Tevârih-i Âl-i Osmân: VII. Defter (Tenkidli Transkripsiyon)*, s. 200.

13 Adnan Sadık Erzi, “Akkoyunlu ve Karakoyunlu Tarihi Hakkında Araştırmalar”, *Türk Tarih Kurumu Belle-ten*, C. XVIII, S. 70, 1954, s. 217.

14 Abu Bakr-i Tihriânî, *Kitâb-ı Dîyârbakriyya: Ak-Koyunlular Tarihi*, haz. Necati Lugal, Faruk Sümer, 2. bs., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993, s. 541.

15 Behiştî Ahmed Çelebi, *Târih-i Behiştî: Vâridât-ı Subhânî ve Fütühât-ı Osmânî (791-907-1389-1502)*, s. 301.

16 Yaşar Yücel, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar I*, s. 122.

17 Fazlullah bin Ruzbihân Huncî İsfahânî, *Târih-i Âlem-ârây-i Emîni (Şerh-i Hukmrâni-i Selâtin-i Akkoyunlu ve Zuhûr-i Safeviyyân)*, Mîrâs Mektûb, Tahrân 1382, s.142-144.

Kemâlpaşazade, Kızıl Ahmed'in II. Bayezid'in tahta cülusunun ardından Osmanlı ülkesine döndüğünü yazar.¹⁸ Fakat dönüş tarihini kesin olarak bildirmez. Fatih Sultan Mehmed'e itaatsizlik edip Osmanlıya karşı Akkoyunlu saflarında mücadeleye girişen Kızıl Ahmed, ülkesine dönüş için II. Bayezid'in tahta çıkışını fırsat bilmiş olmalıdır. Kemâlpaşazade, "ashâb" ve "havâşî"si ile gelen Kızıl Ahmed'e "kadîm mekânı" olan Bolu'nun ihsan olunduğunu söyler.¹⁹

Kızıl Ahmed'in Osmanlı ülkesine dönüşünden sonraki hayatı hakkında da çok az kayıt vardır. Bu kayıtlardan ilki 1487 yılında Osmanlı ile Memluklu arasında, Çukurova bölgesinde başgösteren mücadele bahsindedir. Kızıl Ahmed, Hersekzade Ahmed Paşa ve Hadım Ali Paşa komutasındaki Osmanlı ordusunda bey olarak yer alır.²⁰ Bir diğer kayıt ise Moton Seferi'ne aittir. 906/1500 yılında gerçekleşen bu seferde ordunun sağ kolunda, Kızıl Ahmed bulunur.²¹ Bu tarihten sonra Kızıl Ahmed'in hayatına ait hiç bir kayda tesadüf edilmemektedir.²²

Abdülkadir Özcan, Kemalpaşazade'yi kaynak göstererek Kızıl Ahmed Bey'in, timarının bulunduğu Filibe'de öldüğünü dile getirir.²³ Fakat Kemalpaşazade'nin bahsettiği kişi Kızıl Ahmed değil, ağabeyi İsmail Bey'dir.²⁴ Kızıl Ahmed'in doğum ve vefat tarihiyle ilgili hiçbir kayda rastlanmamaktadır. 1444 yılında Bolu'da sancak beyi olmasından hareketle bazı tahminlerde bulunulabilir. Ağabeyine karşı beylik mücadelesine girişen Ahmed Bey'in bu tarihlerde en azından 15-20 yaşlarında olduğu düşünülebilir. Buna göre Kızıl Ahmed 1430 yılından önce doğmuş olmalıdır. Vefat tarihi ise katıldığı Moton Seferi'nin vukû bulduğu 1500 yılı sonrasındadır.

1.2. Kızıl Ahmed Bey'in Ailesi ve Çocukları

Tarihî kaynaklarda Kızıl Ahmed'in Uzun Hasan'ın yanına ailesiyle birlikte iltica ettiği nakledilir. Fakat bu ailenin fertleri hakkında tasrih edici hiçbir bilgi verilmez. Kızıl Ahmed bu tarihte, devrin gelenek ve realiteleri mücibince evli olmalıdır. Fakat hayatta olduğu dönemde, eşi ve çocuklarına dair bir kayda tesadüf edilmez. Cumhuriyet devri tarih çalışmalarında Kızıl Ahmed'in, Mirzâ Mehmed ve Musâ adlarını taşıyan iki

18 İbn Kemâl, *Tevârih-i Âl-i Osmân: VII. Defter (Tenkidli Transkripsiyon)*, s. 200.

19 İbn Kemâl, *Tevârih-i Âl-i Osmân: VII. Defter (Tenkidli Transkripsiyon)*, s. 202.

20 Behiştî Ahmed Çelebi, *Târih-i Behiştî: Vâridât-ı Subhânî ve Fütühât-ı Osmânî (791-907-1389-1502)*, s. 361.

21 İbn Kemâl, *Tevârih-i Âl-i Osmân: VIII. Defter (Transkripsiyon)*, haz. Ahmet Uğur, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997, s. 205.

22 906 tarihli ahkâm defterinde Kızıl Ahmed ismi geçmektedir. Fakat bu kişinin Adala (Saruhan) mıntkasında âmil olduğu belirtilmiştir ki İsfendiyarlı Kızıl Ahmed olma ihtimali zayıftır. Bkz. İlhan Şahin, Feridun Emecen, *Osmanlılarda Divan-Bürokrasi-Ahkâm: II. Bâyezid Dönemine Ait 906/1501 Tarihli Ahkâm Defteri*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 31.

23 Abdülkadir Özcan, "Kızıl Ahmed Bey", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 25, İstanbul, 2002, s. 543.

24 İbn Kemâl, *Tevârih-i Âl-i Osmân: VII. Defter (Tenkidli Transkripsiyon)*, s. 201.

çocuğundan bahsedilmektedir. Bazı kaynaklarda ise Musâ Paşa, Mirzâ Mehmed'in oğlu olarak gösterilmektedir.²⁵ Kızıl Ahmed'in biri kız olmak üzere 11 çocuğunun olduğunu, arşiv kayıtlarıyla tespit edebiliyoruz. Mezkûr beyin tarihî kayıtlara geçmeyen başka çocuklarının da olması kuvvetle muhtemeldir. Kızıl Ahmed'in çocuklarının tek bir eşden dünyaya gelmediği tahmin olunabilir.

Kızıl Ahmed'in çocukları arasında en büyüğü olup olmadığını katî olarak bilemesek de hüviyeti en evvel tebârüz edeni Mirzâ Mehmed'dir. II. Bayezîd devrinin sonlarına doğru tarih sahnesine çıkan Mirzâ, Kanunî Sultan Süleyman döneminin önemli devlet adamlarından Mustafa ve Şemsî Paşaların babasıdır. Kızıl Ahmed'in evlâdı arasında Mirzâ ismini taşıyan tek oğlu, Mehmed'dir. Bu çocuk, Kızıl Ahmed Bey'in Akkoyunlu hânedanından yaptığı evlilikten dünyaya gelmiş olmalıdır. Kaynaklarda böyle bir evlilikten bahsedilmez fakat çocuğa Mirzâ isminin verilmesinin böyle bir evliliğe işaret ettiği kanaatindeyiz. Mirzâ Mehmed, II. Bâyezîd'in büyük oğlu Şehzâde Abdullah'ın kızı Şahnîsâ Hatun ile evlendirilir. Kızıl Ahmed'in çocukları arasında Osmanlı hânedanımından evlilik yaptığı bilinen tek kişi, Mirzâ'dır.

II. Bâyezîd devrine ait in'âmât defterinde, Kızıl Ahmed'in ismi belirtilmeyen kızı ile Mirzâ Mehmed'in eşi Şahnîsâ Hatun'un düzenli olarak "boğça" ismiyle in'âm aldığı kaydedilmiştir.²⁶ Kızıl Ahmed'in kızına verilen ilk in'âmlar, 906/1501 yılının Receb (Ocak) ve Zilhicce (Haziran) aylarına aittir.²⁷ Sultan Abdullah'ın büyük kızı olan Şahnîsâ Hatun'a ise ilk kez 14 Şevval 909/30 Mart 1504 tarihinde in'âm verilmiştir.²⁸ Bu tarihten itibaren Kızıl Ahmed'in kızı ve gelini, aynı in'âm kaydında yer almaktadır.²⁹ 6 Şevvâl 911/2 Mart 1506 tarihinde verilen in'âmında, Sultan Abdullah'ın büyük kızı, "zevce-i Mirzâ Beg" şeklinde zikredilmiştir.³⁰ Yaklaşık iki yıl sonra verilen in'âmında ise Mirzâ Beg için "mîr-livâ-yı Bolı" kaydı düşülmüştür.³¹ Kızıl Ahmed'in kızı ve gelini 915/1510 yılına kadar, düzenli olarak birlikte in'âm almaya devam etmişlerdir.³² Bu tarihten sonra ise in'âmların sadece Kızıl Ahmed'in gelinine matûf olduğu görülür.³³

25 Yaşar Yücel, "Candarogulları", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 7, İstanbul, 1993, s. 146.

26 Kızıl Ahmed'in ismi tasrih edilmeyen kızı, 1530 tarihli Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri'nde "Ehli Hatun binti Ahmed Bey" şeklinde zikredilen kişi olmalıdır. Bkz. Ahmet Özkılıç vd. (haz.), *438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937/1530): Bolu, Kastamonu, Kengiri ve Koca İli Livaları*, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları., Ankara 1998, s. 457.

27 İlhan Gök, *Atatürk Kitaplığı M.C. O.71 Numaralı 909-933/1503-1527 Tarihli İn'âmât Defteri (Transkripsiyon-Değerlendirme)*, (Yayımlanmamış doktora tezi) Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2014, s. s. 1457, 1458.

28 İlhan Gök, *Atatürk Kitaplığı M.C. O.71 Numaralı 909-933/1503-1527 Tarihli İn'âmât Defteri*, s. 212.

29 İlhan Gök, *Atatürk Kitaplığı M.C. O.71 Numaralı 909-933/1503-1527 Tarihli İn'âmât Defteri*, s. 358, 491.

30 İlhan Gök, *Atatürk Kitaplığı M.C. O.71 Numaralı 909-933/1503-1527 Tarihli İn'âmât Defteri*, s. 578.

31 İlhan Gök, *Atatürk Kitaplığı M.C. O.71 Numaralı 909-933/1503-1527 Tarihli İn'âmât Defteri*, s. 725.

32 İlhan Gök, *Atatürk Kitaplığı M.C. O.71 Numaralı 909-933/1503-1527 Tarihli İn'âmât Defteri*, s. 850, 898-9, 1078.

33 İlhan Gök, *Atatürk Kitaplığı M.C. O.71 Numaralı 909-933/1503-1527 Tarihli İn'âmât Defteri*, s. 1105, 1205, 1217, 1374, 1415.

Mirzâ Mehmed'in merhûm şehzâdenin kızıyla ne zaman evlendiğine dair bir kayıt bulunmamaktadır. II. Bâyezid'in en büyük şehzâdesi olan Abdullah, babasının tahta çıkışından birkaç yıl sonra vefat etmiştir.³⁴ Şehzâde'nin geride kalan iki kızından büyüğü Mirzâ Mehmed, küçüğü ise Şâhinşâh Bey'in oğlu Mehmed Çelebi ile evlendirilmiştir. Mirzâ Mehmed'in Şahnisâ Hatun ile evlenmesi, Kızıl Ahmed Bey'in kızıyla birlikte ilk kez in'âm aldığı 30 Mart 1504 tarihinin öncesinde olmalıdır.

Mirzâ Mehmed, 15 Şaban 910/ 21 Ocak 1505 tarihinde Bolu mîrlivâsıdır.³⁵ Mirzâ'nın hangi tarihte mîrlivâ olduğuna dair bir kayıt yoktur. Bolu, Kızıl Ahmed'in kadim beylik mülküdür ve Osmanlı ülkesine döndüğünde bu şehir tekrâr kendisine verilmişti. Muhtemelen Kızıl Ahmed'in vefatı ya da hastalığı dolayısıyla beylik oğluna tevdi edilmiştir. Mirzâ Mehmed, 3 Şaban 914/27 Kasım 1508 tarihine kadar Bolu mîrlivâsı olarak görünmektedir.³⁶ Bolu mîrlivâlığı 915/1509 yılında Murâd Çelebi, 916/1510 yılında ise Sultân Alâeddîn'in uhdesindedir.³⁷ Sultân Alâeddîn, II. Bâyezid'in Sultan Ahmed'den olan torunudur.³⁸ Mirzâ Mehmed'in bu iki yıl içinde bir yere tayin edilip edilmediği hakkında kayıt yoktur. 12 Şaban 917/4 Kasım 1511'de tarihinde, Ankara mîrlivâsı olarak gösterilmiştir.³⁹ İn'âmât defterindeki kayıtlar bu tarihten sonra düzenli olmadığı için, hangi tarihe kadar Ankara'da kaldığını tayin etmek mümkün olmamaktadır. 19 Rebûlâhîr 917/16 Temmuz 1511 tarihinde birçok sancak beyine in'âm verilmiş fakat bu isimler arasında Mirzâ Mehmed zikredilmemiştir.⁴⁰

Mirzâ Mehmed, 1514 yılındaki Çaldıran Savaşı'na katılan beyler arasında yer alır.⁴¹ Bu seferde, Kızıl Ahmedli ailesinden ismi zikredilen tek bey de odur. Diğer oğullarından bu savaşa katılan varsa da ileri gelenler arasında isimlerine tesadüf edilmez. 16 Şabân 921/30 Mayıs 1515 tarihinde toplanan divanda, Bolu mîrlivâsı olarak gösterilen Mirzâ Mehmed Bey'in Bayburd'a gitmesi buyruktusu çıkar.⁴² 11 gün sonraki divanda ise "Bayburd, Trabzon ve Erzincan" sancakları 650 bin akçe ile "Kızıl Ahmed oğlu Mirzâ Bey"e verilir.⁴³ 15 Safer 922/20 Mart 1516 tarihli divanda Mirza, Bayburd ve havalisinin beylerbeyi olarak tayin edilir.⁴⁴ Mirzâ Mehmed'in bu bölgedeki en büyük askerî ve siyasi faaliyeti, Gürcülerin Osmanlı topraklarına taarruzunu önlemektir. Mehmed Bey, Gürcü

34 İbn Kemâl, *Tevârih-i Âl-i Osmân: VIII. Defter (Transkripsiyon)*, s. 54.

35 İlhan Gök, *Atatürk Kitaplığı M.C. O.71 Numaralı 909-933/1503-1527 Tarihli İn'âmât Defteri*, s. 971. Gök, çalışmasında "Mehmed"i sehven "Ahmed" şeklinde okumuştur. Bkz. *Defter-i Müsveddât-ı İn'âmât ve Tasaddukât ve Gayrihi*, Atatürk Kitaplığı, MC. O. 71, s. 93.

36 İlhan Gök, *Atatürk Kitaplığı M.C. O.71 Numaralı 909-933/1503-1527 Tarihli İn'âmât Defteri*, s. 434, 562, 694, 864.

37 İlhan Gök, *Atatürk Kitaplığı M.C. O.71 Numaralı 909-933/1503-1527 Tarihli İn'âmât Defteri*, s. 971, 1157. 38 Ahmet Uğur, *The Reign of Sultan Selim I in the Light of the Selim-nâme Literature*, Klaus Schwarz Verlag, Berlin 1985, s. 33.

39 İlhan Gök, *Atatürk Kitaplığı M.C. O.71 Numaralı 909-933/1503-1527 Tarihli İn'âmât Defteri*, s. 1355.

40 İlhan Gök, *Atatürk Kitaplığı M.C. O.71 Numaralı 909-933/1503-1527 Tarihli İn'âmât Defteri*, s. 1301-1303.

41 Kayhan Atik, *Lütfî Paşa ve Tevârih-i Âl-i Osmân*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s. 207.

42 Feridûn Ahmed Bey, *Münşeatü's-Selâtîn*, C. I, 2. bs., Dârü't-Tibâati'l-Âmire, İstanbul 1274, s. 470.

43 Feridûn Ahmed Bey, *Münşeatü's-Selâtîn*, C. I, s. 471.

44 Feridûn Ahmed Bey, *Münşeatü's-Selâtîn*, C. I, s. 482.

Gurgura ile yapılan savaşta şehit düşer ve vefat haberi 11 Şabân 923/27 Ağustos 1517 tarihli divanda Halep'ten gelen ulak tarafından bildirilir.⁴⁵

Şemsî Ahmed Paşa, babası vefat ettiğinde kendisinin bir yaşında olduğunu ve Yavuz Sultan Selim tarafından yetiştirilmek üzere saraya gönderildiğini söyler.⁴⁶ Mirzâ Mehmed'in Kanunî Sultan Süleyman'ın saltanatı zamanında vezâret makamına yükselen Mustafa ve Şemsî Ahmed adlarını taşıyan iki oğlu vardır. Mirzâ'nın bir çocuğunun da küçük yaşta iken vefat ettiğini, 3 Şaban 914/27 Kasım 1508 tarihli taziye in'âmı kaydından öğrenmekteyiz.⁴⁷

Kızıl Ahmed'in in'âmât defterinde ismine tesadüf ettiğimiz bir diğer oğlu Mahmud Çelebi'dir. Çelebi, 1505 yılının Şubat ayında küçük bir in'âma mazhar olmuştur.⁴⁸ 5 Şabân 917/28 Ekim 1511 tarihinde ise “der-vakt-i refî” kaydı düşülerek in'âmında bulunulmuştur.⁴⁹ Ömer Lütfi Barkan'ın 1537-1542 yılları arasına ait olduğunu tahmîn ile neşrettiği Topkapı Sarayı Müzesi Arşivindeki D. 7683 numaralı defterde, Mahmûd Çelebi'nin oğlu Ahmed ser-atmacıyân olarak görünmektedir.⁵⁰ Bu defterde Şam Beylerbeyi olarak gösterilen İbrahim Paşa oğlu İsa Beg'in görev süresi, 10 Mayıs 1528 ile 27 Mayıs 1531 tarihleri arasındadır.⁵¹ Bu nedenle defter, ilgili tarihler arasına ait olmalıdır.⁵² Ser-atmacıyan Ahmed Bey için “Kızıl Ahmed oğlu Mahmûd Ağa ki çakırcıbaşı olmuştur, anun oğludur.” şerhi düşülmüştür.⁵³ Bu kayıttan, Mahmûd Çelebi'nin bir dönem ağa rütbesiyle çakırbaşılık vazifesinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Aynı belgede, emir çocuklarına veriler müteferrikalar bölümünde Mahmûd Ağa'nın Mısır'da vefat ettiği belirtilmiştir.⁵⁴ Seyfi Çelebi, Mehmed Çelebi ve Ali Çelebi isimlerini taşıyan üç oğlunun müteferrika kaydı bulunmaktadır. Bu çocuklar sırasıyla yevmî 33, 20 ve 13 akçe almaktadır.⁵⁵ Kızıl Ahmed oğlu Mahmûd Bey'in mezkûr kayıttaki ifadeden hareketle en geç 1531 yılında vefat ettiği anlaşılmaktadır.

45 Feridûn Ahmed Bey, *Münşeâtü's-Selâtin*, C. I, s. 492-493.

46 Şemsî Ahmed Paşa, *Şehnâme-i Sultân Murâd: İnceleme-Tenküli Metin-Tıpkıbasım (Vaticana Barberiniani Orient No.110)*, haz. Günay Kut, Nimet Bayraktar, Harvard Üniversitesi, Cambridge 2003, s. 165.

47 İlhan Gök, *Atatürk Kitaplığı M.C. O.71 Numaralı 909-933/1503-1527 Tarihli İn'âmât Defteri*, s. 864.

48 İlhan Gök, *Atatürk Kitaplığı M.C. O.71 Numaralı 909-933/1503-1527 Tarihli İn'âmât Defteri*, s. 311.

49 İlhan Gök, *Atatürk Kitaplığı M.C. O.71 Numaralı 909-933/1503-1527 Tarihli İn'âmât Defteri*, s. 1354.

50 Ömer Lütfi Barkan, “H. 933-934 (M. 1527-1528) Malî Yılına Ait Bir Bütçe Örneği”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 15, S. 1-4 (Ekim 1953-Temmuz 1954), 1955, s. 251-329, s. 315.

51 Enver Çakar, “XVI. Yüzyılda Şam Beylerbeyliğinin İdarî Taksimatı”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. XIII, S. 1, Elazığ, 2003, s. 364.

52 İsa Bey 1533-1534 ve 1536-1543 tarihleri arasında da Şam beylerbeyi olmuştur. Fakat bu tarihlerde unvanı bey değil paşadır.

53 Doğanç (Hacı) Ahmed Paşa ismiyle şöret bulacak olan ser-atmacıyân Ahmed Bey, Osmanlı sarayında zamanla yükselmiş ve 963/1556'da büyük mirahûr olmuştur. 965/1558 yılında Konya valisi tayin edilmiş daha sonra Rumeli ve Şam'da beylerbeyi olarak görev yapmıştır. II. Selim ve III. Murâd döneminde nedimlik yapan Doğanç Ahmed Paşa 996/1588 yılında vefat etmiş ve Üsküdar'daki türbesine defnedilmiştir. Bkz. Gelibolulu Mustafa Ali, *Kühû'l-Ahbâr: Dördüncü Rûkn: Osmanlı Tarihi: Tıpkıbasım*, C. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2009, vr. 361a.

54 Ömer Lütfi Barkan, “H. 933-934 (M. 1527-1528) Malî Yılına Ait Bir Bütçe Örneği”, s. 319.

55 Aynı kayıтта yer alan Mirzâ Mehmed'in oğullarından Mustafa'ya 70, Ahmed ise 25 akçe almaktadır.

Kızıl Ahmed'in yine in'âmât defteri dolayısıyla haberdar olduğumuz bir diğer oğlu, Kâsım Çelebi'dir. Kasım Çelebi 25 Şevval 913/27 Şubat 1508 tarihinde Bolu'da zâim olarak görünmektedir.⁵⁶ Kâsım Çelebi'yle ilgili tek kayıt budur ve bu tarihten sonra ismine tesadüf edilmemektedir. 1519 tarihli tahrîr defterinde, Kasım Çelebi'nin oğlu Mehmed'in zeamet sahibi olduğu kaydedilmektedir.⁵⁷ Bali Bey'in Ali Çelebi ve Sungur Çelebi isimli çocuklarıyla birlikte 12 köyün hâsılı olarak 21 bin akçelik Yenice zeametini tasarruf etmektedir. Bu zeamet muhtemelen, Kasım Çelebi'nin vefatı dolayısıyla oğluna tevcih edilmiştir.

Kızıl Ahmed'in 913 yılının Zilhicce ayında (Nisan 1508) Acem vilayetinden gelen Yusuf ve Veled isimlerini taşıyan çocukları için bir hafta arayla in'âm çıkmıştır.⁵⁸ Verilen in'âmın yüksek meblâğda olması dikkat çekicidir. Ayrıca aynı ayın 25'inde Kızıl Ahmed'in oğluyla birlikte gelenler için Ali Paşa marifetiyle 10 bin akçelik bir in'am tahsis edilmiştir.⁵⁹ 6 Muharrem 914/7 Mayıs 1508 tarihinde ise yine Acem vilayetinden geldiği kaydıyla, Sinan bin Kızıl Ahmed için yüklü bir in'âm verilmiştir.⁶⁰ Bu kayıta ayrıca çocuğu için de bir in'âm vardır. Yaklaşık bir ay içinde Kızıl Ahmed'in üç oğlu, Acem vilayetinden geldiği kaydıyla in'âma mazhar olmuştur. Kuvvetle muhtemel bu isimler, Kızıl Ahmed'in Osmanlı ülkesine avdetinde Akkoyunlu ülkesinde bıraktığı çocuklarıdır. Akkoyunlu inkırâzının kesinleşmesi üzerine, Osmanlı ülkesine dönmüşlerdir. Bu çocuklardan Yusuf ve Veled'in âkıbeti hakkında, tarihî menbalarda kayda rastlanmamaktadır.

Sinan Bey'le ilgili bir diğer in'âm kaydı, 28 Safer 917/25 Mayıs 1511 tarihine aittir ve yine Acem vilayetinden geldiği açıklaması yer almaktadır.⁶¹ Sinan Bey'in Acem vilayetinde bulunuşu, giderek yükselen Safevî tehlikesi nedeniyle bölgedeki Akkoyunlu beyleriyle kurulan irtibat dolayısıyla olmalıdır. Sinan Bey'in ismi, 19 Rebûlahir 917/16 Temmuz 1511 tarihinde dönemin beylerbeyi ve mîrlivâlarına tevcih edilen in'âmât listesine yer alır.⁶² Fakat vazifesi tasrîh edilmemiştir. Bu in'âm kaydından yaklaşık üç ay sonra, serpiyâde olarak Bolu Livâsı'nın piyâdegân mîrlivâsı olarak tayin edilir.⁶³ Sinan Bey, 1517 yılında 70 bin akçeyi mutasarrıf olarak Bolu müselleman mîrlivâsıdır.⁶⁴ 1519 tarihli tahrîr defterinde de aynı görevine devam ettiği görülmektedir.⁶⁵

Kızıl Ahmed'in bir diğer oğlu, Abdullah Bey'dir. 17 Zilkâde 917/5 Şubat 1512

56 İlhan Gök, *Atatürk Kitaplığı M.C. O.71 Numaralı 909-933/1503-1527 Tarihli İn'âmât Defteri*, s. 743.

57 Kenan Ziya Taş, *Tapu Tahrir Defterlerine Göre 16. yüzyılda Bolu Sancağı*, (Yayımlanmamış doktora tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1993, s. 71.

58 İlhan Gök, *Atatürk Kitaplığı M.C. O.71 Numaralı 909-933/1503-1527 Tarihli İn'âmât Defteri*, s. 760, 763.

59 İlhan Gök, *Atatürk Kitaplığı M.C. O.71 Numaralı 909-933/1503-1527 Tarihli İn'âmât Defteri*, s. 766.

60 İlhan Gök, *Atatürk Kitaplığı M.C. O.71 Numaralı 909-933/1503-1527 Tarihli İn'âmât Defteri*, s. 769.

61 İlhan Gök, *Atatürk Kitaplığı M.C. O.71 Numaralı 909-933/1503-1527 Tarihli İn'âmât Defteri*, s. 1270.

62 İlhan Gök, *Atatürk Kitaplığı M.C. O.71 Numaralı 909-933/1503-1527 Tarihli İn'âmât Defteri*, s. 1303.

63 İlhan Gök, *Atatürk Kitaplığı M.C. O.71 Numaralı 909-933/1503-1527 Tarihli İn'âmât Defteri*, s. 1339.

64 Ömer Lütfi Barkan, "H. 933-934 (M. 1527-1528) Malî Yılına Ait Bir Bütçe Örneği", s. 304.

65 Kenan Ziya Taş, *Tapu Tahrir Defterlerine Göre 16. yüzyılda Bolu Sancağı*, s. 71.

tarhinde, “dergâh-ı âlî”ye gelmesi sebebiyle kendisine in’âmde bulunulmuştur.⁶⁶ Abdullah Bey’in bu sırada diğeri üç kardeşi gibi Acem vilâyetinden Osmanlı ülkesine yeni dönmüş olması muhtemeldir. 1519 tarihli tahrîr defterinde Abdullah Bey, Bolu mîralayı olarak 54.300 akçelik timarı mutasarrıftır.⁶⁷ 933/1527 yılında zuhur eden Kalender İsyânı’nı bastırmak üzere harekete geçen Osmanlı ordusunda sancak beyi olarak yer alır. Anadolu Beylerbeyi Behrâm Paşa ve Rûm Beylerbeyi Yakûb Paşa tarafından Kalender Şah’ın üzerine baskın için gönderilir ve Artukâbâd (Artukova)’da yapılan savaşta şehit düşer.⁶⁸ Abdullah Bey’in bilinen tek çocuğu, 1530 tarihli *Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri*’nde ismine tesadüf edilen Mehmed Bey’dir.⁶⁹ Abdullah Bey’in Bolu merkeze bağı Akçakavak köyünde, kendi ismiyle anılan bir imârethâne ve mescidi vardır.⁷⁰

Kızıl Ahmed’in, II. Bâyezîd devrine ait in’âmât defterinde isimleri bulunmayan iki oğlu daha vardır. Bunlardan biri Emîri’nin babası olan Musâ, diğeri ise İbrâhim’dir. İbrahim Bey, 1519 yılına ait *Bolu Livâsı Tahrîr Defteri*’nde 26.680 akçe ile Mengen zeâmetini mutasarrıftır.⁷¹ 18 Cemâziyelâhir 963/29 Nisan 1556 tarihli ruus kaydından da İbrahim Bey’in Kasım isminde bir oğlu olduğunu öğreniyoruz.⁷² İbrahim Bey hakkındaki bilgilerimiz şimdilik bunlarla sınırlıdır.

17 Şa’bân 917/9 Kasım 1511 tarihinde, Mirzâ Mehmed Bey’e biraderinin vefatı dolayısıyla tâziye tevcihinde bulunulmuştur.⁷³ Vefat eden kardeşin kimliğiyle alâkalı bir tasrîh yoktur. Bu kişinin Kâsım Çelebi olması muhtemeldir.

1.3. Musâ Paşa

Kızıl Ahmed’in çocukları arasında tarih sahnesine en geç çıkanı, Musâ Paşa’dır. Doğum tarihi ve yeri hakkında hiçbir kayda rastlanmamaktadır. Fuat Uçar, Bolu 6606 numaralı şer’iye sicil defterinde yer alan bir kayıttan hareketle, Musâ Paşa’nın Bolu’nun Karacasu köyünde doğduğunu ve burada yüksek bir eğitim aldığını ifade eder.⁷⁴ Fakat Uçar’ın Musâ Paşa’ya atfen verdiği bilgiler, Ilıca’daki caminin müezzinliğine talip Molla

66 İlhan Gök, *Atatürk Kitaplığı M.C. O.71 Numaralı 909-933/1503-1527 Tarihli İn’âmât Defteri*, s. 1404.

67 Kenan Ziya Taş, *Tapu Tahrir Defterlerine Göre 16. yüzyılda Bolu Sancağı*, s. 71.

68 Davut Erkan, *Matrakçı Nasûh’un Süleymân-nâmesi (1520-1537)*, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2005, s. 130-132.

69 Ahmet Özkılıç vd. (haz.), *438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937/1530): Bolu, Kastamonu, Kengiri ve Koca İli Livaları*, s. 425.

70 Kenan Ziya Taş, *Tapu Tahrir Defterlerine Göre 16. yüzyılda Bolu Sancağı*, s. 190.

71 Kenan Ziya Taş, *Tapu Tahrir Defterlerine Göre 16. yüzyılda Bolu Sancağı*, s. 71.

72 Havva Merve Çitak, *1556- 1557 (H. 963-964) Tarihli Divan-ı Hümayûn Ruûs Defteri (s.1-125): Metin-Değerlendirme-Dizin*, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2015, s. 205.

73 İlhan Gök, *Atatürk Kitaplığı M.C. O.71 Numaralı 909-933/1503-1527 Tarihli İn’âmât Defteri*, s. 1538.

74 Fuat Uçar, *Osmanlı Döneminde Bolu’da Paşa Vakıfları*, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Bolu Halk Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, Bolu 2009, s. 67.

Mustafa oğlu Mehmed'e aittir.⁷⁵

Musâ Paşa'yla ilgili en erken kayıt, 916/1510-1 yılında Bolu'nun güneyinde, Ilıcalar mevkiinde babasının adına (rûhu için) yaptırdığı caminin kitâbesidir.⁷⁶ Bu kitâbede, caminin bânisi olarak “Musâ Paşa ibn Kızıl Ahmed” ismi yer almaktadır. Hâlen ayakta olan bu câminin yapılış tarihinden hareketle Musâ Paşa'nın doğum tarihi hakkında tahminde bulunmak sağlıklı görünmüyor. Şöyle ki kitâbe'de yer alan “Musâ Paşa” ifadesi, bu kitabenin caminin inşasından uzun zaman sonra buraya konulduğuna işaret etmektedir. 916/1510-1 yılında Kızıl Ahmed oğlu Musâ'dan, paşa unvanıyla bahsedilmesi imkânsızdır. Bu sebeple bu kitâbe en iyi ihtimalle 1530 sonrasına aittir. Dolayısıyla kitâbeden hareketle Musâ Paşa'nın doğum tarihiyle ilgili bir çıkarımda bulunmak hayli güçtür.

Musâ Bey hakkında, in'âmât defterinde hiçbir kayda rastlanmadığı gibi 1519 tarihli tahrir defterinde de ismine tesadüf edilmemektedir. Musâ Bey'in ismi arşiv kayıtlarında ilk kez, Üsküdar kadı sicillerinde geçmektedir. 21 Cemâziyelâhir 922/16 Temmuz 1516 tarihli belgede, Eflah asıllı kaçak kölenin Musâ Bey'in Ramazan adlı adamına teslim edildiği kaydı yer almaktadır.⁷⁷ Yaklaşık on yıl sonra 1527 tarihli sancak tevcih defterinde Musâ Bey, Bolu mîrlivâsı olarak görünmektedir.⁷⁸ 405 bin akçe ile Bolu livâsını mutasarrıf olan Musâ Bey, 935-937/1528-1531 yılları arasında bu sancaktaki görevine devam etmiştir.⁷⁹

Yılmaz Öztuna, kaynak zikretmeksizin Musâ Bey'in 29.11.1516 tarihinde İçel sancak beyi olduğunu yazar.⁸⁰ Fakat bu tarihte İçel sancağı, Balı Bey'in idaresindedir.⁸¹ Ferîdûn Bey'in *Münşe'âtü's-Selâtin*'inde Öztuna'nın zikrettiği tarihe ait, “Aydın sancağı İçili Beyi Bâlî Bey'e verildi, dört yüz seksen iki binle ve İçili sancağı üç yüz elli [bin] ile” kaydı yer almaktadır.⁸² Bu cümleden Bâlî Bey'in İçili ve Aydın sancağını aynı anda mutasarrıf olduğu anlaşılmaktadır. “İçili sancağı üç yüz elli [bin] ile” ifadeleri noksan bir cümle izlenimi uyandırmaktadır. Bu cümleinin “falan kişiye verildi/buyruldu”

75 Erdinç Şahin, *1684-1686 Yılları Arasında Bolu'da Ekonomik ve Sosyal Hayat (835 Numaralı Bolu Şer'i-ye Siciline Göre)*, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2008, 167.

76 Mehmed Zeki [Pakalın], “Pîrî Mehmed Paşa”, s. 350.

77 Bilgin Aydın, Ekrem Tak (haz.), *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H.919-927 / M. 1513-1521)*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul 2008, s. 234-235.

78 İ. Metin Kunt, *Sancaktan Eyalete: 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1978, s. 127.

79 Latif Armağan, *XVI. Yüzyılda Teke Sancağı: Tapu-Tahrir Defterlerine Göre*, (Yayımlanmamış doktora tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1996, s. 96; Kenan Ziya Taş, *Tapu Tahrir Defterlerine Göre 16. yüzyılda Bolu Sancağı*, s. 66.

80 Yılmaz Öztuna, *Devletler ve Hanedanlar: Türkiye: 1074-1990*, C. II, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, s. 85.

81 Şenol Çelik, *Osmanlı Taşra Teşkilatında İçel Sancağı (1500-1584)*, (Yayımlanmamış doktora tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1994, s. 45.

82 Ferîdûn Ahmed Bey, *Münşeâtü's-Selâtin*, C. I, s. 481.

şeklinde tamamlanması mümkündür. Fakat *Münşe'âtü's-Selâtin*'in kâmil yazmalarından Nuruosmaniye nüshası ile Haydar Çelebi'nin *Rûz-nâme*'sinde de cümle yukarıdaki şekilde geçmektedir.⁸³ İçel'de 931/1524-5 yılında ve 14 Eylül 1534 - 4 Temmuz 1535 tarihleri arasında sancak beyliği yapmış bir Musâ Bey vardır.⁸⁴ Fakat bu kişinin Emîri'nin babası mı yoksa bir başka Musâ Bey mi olduğu anlaşılamamaktadır.

1531 yılında Bolu mîrlivâlığı uhdesinde olan Musâ Bey'in hangi tarihe kadar bu görevde kaldığı bilinmemektedir. Erzurum beylerbeyi olduğu tarihe kadar, Osmanlı kroniklerinde de ismine tesâdüf edilmemektedir. Musâ Paşa, 25 Rebülevvel 948/19 Temmuz 1541 yılında Erzurum beylerbeyi olan Hadım Ali Paşa'nın halefidir. Hadım Ali Paşa'nın hangi tarihte bu görevden ayrıldığına dair bir kayıt yoktur.⁸⁵ Dolayısıyla Musâ Paşa'ya beylerbeyiliğin tevcih edildiği tarih, kesinlik arz etmemektedir. Musâ Paşa ağabeyi Mirzâ Mehmed ile aynı kaderi paylaşmış ve Gürcülerle yapılan savaşta şehit düşmüştür. Osmanlı kroniklerinde oldukça karışık bir şekilde tarihlendirilen bu savaş, Hasan-ı Rumlu ve Brosset'ye göre 1543 yılında meydana gelmiştir.⁸⁶ Başu Açuk namıyla şöhret bulan Melik Bagrat, Oltu Kalesi'ni muhâsara eden Musâ Paşa'yı tuzağa düşürmüştü ve çekilme hâlindeki Osmanlı birliğine baskın yapmıştır. Bu mağlubiyet üzerine Diyarbakır Beylerbeyi Hadım Ali Paşa hızla bölgeye intikâl ederek Melik Bagrat'ın üzerine yürümüş fakat Gürcüler müstahkem mevkilere çekildikleri için birkaç köyü tahrip ile yetinilmiştir. Mağlubiyet haberinin İstanbul'a ulaşmasından sonra Temerrüd Ali Paşa Erzurum'a gönderilmiştir. 26 Şevvâl 950/22 Ocak 1544 tarihinde Erzurum beylerbeyi olarak görünen Ali Paşa'nın beylerbeyilik tevcihi ile bölgeye geldiği tahmin olunmaktadır.⁸⁷

Musâ Paşa, 1543 yılı ilkbaharında Oltu Kalesi'ni muhâsara etmiş ve kısa bir süre sonra Melik Bagrat'ın baskınına uğrayarak şehit düşmüştür. Musâ Paşa'nın beylerbeyliği, 1541-1543 yılları arasındadır. Hadım Ali Paşa'nın görev süresi de göz önünde bulundurulduğunda, beylerbeyliğinin iki yıldan fazla olmadığı söylenebilir. Gelibolulu Âlî, "bir tarifke Erzurum Beglerbegiligi verilmiş" dediği Musâ Paşa'yı vaktinin çoğunu avlanmak ile geçiren, yönetim tecrübesi zayıf birisi olarak takdîm etmektedir.⁸⁸ Âlî "bir tarifke" ifadesiyle, Erzurum gibi zorlu bir eyaleti idâre etmeye muktedir değil iken teâmül hâricinde tayîn edildiği imâda bulunmaktadır.

83 Feridun Bey, *Münşe'ât*, Nuruosmaniye Kütüphanesi, no: 4317, vr. 273b; Ali Seslikaya, *Yavuz Sultan Selim'in Sefer Menzîlnâmeleri (Çaldıran, Kemah, Dulkadiroğlu, ve Mısır Seferi Menzîlnâmeleri) ve Haydar Çelebi'nin Ruznâmesi: Transkripsiyon ve Değerlendirme*, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi) Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat 2014, s. 151.

84 Şenol Çelik, *Osmanlı Taşra Teşkilatında İçel Sancağı (1500-1584)*, s. 45.

85 Dündar Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı: Kuruluş ve Genişleme Devri 1535-1566*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998, s. 95.

86 M. Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi: (1451-1590)*, (Matbu doktora tezi), Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum 1976, s. 173-174; Dündar Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı: Kuruluş ve Genişleme Devri 1535-1566*, s. 96-97.

87 Erhan Afyoncu, "XVI. Yüzyılda Osmanlı Beylerbeyileri I: Temerrüd Ali Paşa", *Türk Tarih Kurumu Belleten*, C. LXV, S. 244, 2001, s. 1009.

88 Gelibolulu Mustafa Ali, *Kühü'l-Ahbâr: Dördüncü Rûkn: Osmanlı Tarihi: Tıpkıbasım*, C. I, vr. 130a.

Pîrî Mehmed Paşa'nın kızı Ala Hatun ile evli olan Musâ Paşa'nın Emîrî'den başka iki oğlunun varlığından haberdarız. 1569 tarihli *Bolu Livâsı Tahrîr Defteri*'nde Dâvud ve Yûsuf adlarını taşıyan iki oğlunun 29 bin akçelik zeâmeti mutasarrıf olduğu kayıtlıdır.⁸⁹ Aldıkları zeâmetin miktarından hareketle bu kardeşlerin Emîrî'den yaşça küçük olduklarını söyleyebiliriz.

2. Emîrî (Mehmed Bey bin Musâ Paşa)

Osmanlı dönemi tezkire ve sâir biyografik kaynaklarda ismine tesadûf edilmeyen Emîrî, XVI. asrın velut şairlerindedir. Emîrî, Osmanlı ve Çağatay sahasında oldukça yaygın bir mahlastır. Fakat tezkire ve mecmualarda yer alan Emîrî'lerden hiçbiri, araştırmamıza konu olan şair değildir. Asıl ismi Mehmed olan şairin hayatıyla ilgili bilgilere, eserlerinden ve arşiv kayıtlarından ulaşmaktayız.⁹⁰ Dört divan ve ondan fazla mesnevinin sahibi olan Emîrî, XVI. asır edebiyat çevrelerinden uzakta kalmış ve eserlerini hayatının uzlet devresinde vücûda getirmiştir.

2.1. Doğum Yeri ve Tarihi

Bolu'da dünyaya geldiğini tahmîn ettiğimiz şairin doğum tarihiyle ilgili elimizdeki en önemli kayıt, ikinci divanında yer alan bir gazelin makta' beytidir:

Ömrem ki resîde be-ser-i evvel-i heştâd

Hâzır ne-şodem hayf Emîrî ki du mûyem⁹¹

Şair bu beyitte, “Seksenin başlarına erişti ömrüm; Emîrî'nin yaşı kemâle erdi, yazık ki hazır değilim.” demektedir. Bu beyit, şairin 996/1578 yılında tertip edilen ikinci divanında yer almaktadır fakat bu tarih şiirin yazılış tarihine işaret etmemektedir. Emîrî'nin doğum tarihine ışık tutacak bu beyitteki “heştâd/seksen” ifâdesi ile yaşın mı yoksa idrâk edilen yılın mı kastedildiği muallâkta kalmaktadır. İkinci mısradaki yer alan “du mûy” ifadesi, insan hayatının saçların ağarmaya başladığı olgunluk devresi için kullanılmaktadır. Bu devre ise insan hayatının kırk ilâ altmış yaşları arasına tekâbül etmektedir. Emîrî eğer “heştâd” ile yaşı kastetmiş ise şairin en geç 916/1510-1 yılında doğduğu sonucu ortaya çıkar. Fakat şairin kendisi için “du mûy” ifadesini kullanması düşündürücüdür. Şöyle ki seksen yaş, ihtiyarlığın ileri bir merhalesidir. Bu durum da daha

89 Kenan Ziya Taş, *Tapu Tahrir Defterlerine Göre 16. yüzyılda Bolu Sancağı*, s. 72.

90 Emîrî'den ilk kez, *Mir'atu'l-Ebrâr ve Gülşen-i Ebrâr* adlı eserleri dolayısıyla Sadeddin Nûzhet Ergün bahsetmiştir. Fakat buradaki bilgiler sadece bu iki esere münhasır kalmıştır. Bkz. Sadeddin Nûzhet Ergün, “Emîrî (Mir'at-ı ebrâr sâhibi)”, *Türk Şâirleri*, C. III, [İstanbul] 1936, s. 1259-1260.

91 Emîrî, *Divân-ı Sâni*, Fatih Kütüphanesi, no: 3780, vr. 120b.

ziyade “pîr”lık olarak ifade edilmektedir. Şairin “pîr” yerine “du mûy” tercîhi, kâfiye zarûreti olarak görülebilirse de manâ itibarıyla böyle bir kullanım uygun düşmemektedir. “Heştâd” ifadesi yıl olarak kabul edildiğinde, Emîrî’nin 980’lerin başında kemâl yaşına ulaştığı anlaşılmaktadır.⁹² 1572-3’de kırklı yaşlarda olan şairin 1530’lar civarında doğmuş olması icap eder. Şairin ikinci ve dördüncü divanında, pîrlik vaktinin yaklaşık gençlik yıllarının yel gibi geçtiği sadedinde pek çok beyte tesâdüf edilmektedir.⁹³ Şairin bu ifadeleri, divanların tertip tarihleri göz önünde bulundurulduğunda, yukarıdaki izahla telif edilebilecek bir mahiyet arz etmektedir.

Emîrî’nin doğum tarihini tayîn hususunda ortaya çıkan bu karışıklık, 6 Safer 997/23 Kasım 1588 tarihli ruus kaydıyla farklı bir boyut kazanmaktadır. Bu ruus kaydına göre Emîrî, saraya bir arzuhal sunarak dokuz yıldır mazûl olduğunu beyan ile Karaman, Sivas ve Diyarbakır defter kethüdâlıklarından birini talep etmiştir.⁹⁴ Şairin seksen yaşını geçmiş iken böyle bir saha görevini talep etmesi ve bunun yerine getirilmesi devrin teâmüllerine uygun görünmemektedir. Defter kethüdâlığının ardından Hüdâvendigâr sancak beyliğine tayin edilmesi de böyle bir ihtimâli zayıflatmaktadır.

Emîrî’nin doğum tarihini 916/1510-1 yılı ya da civârı kabul ettiğimizde, üzerinde düşünülmesi icap eden meselelerden biri de Musâ Bey’in evliliği ve siyasî kariyeridir. Kızıl Ahmed’in oğlu ve 1518-1523 yılları arasında sadrazamlık makâmında bulunan Pîrî Mehmed Paşa’nın damadı olan Musâ Bey’in 1527 yılına kadar hiçbir idârî göreve getirilmemesi düşündürücüdür. Osmanlı siyaset geleneği ve teammülleri mûcibince Musâ Bey’in kayınpederinin sadrazamlığı döneminde, sancak beyi ya da en azından yüksek bir zeâmetin sahibi olması beklenirdi. Fakat tarihî kaynaklarda böyle bir kayda tesadüf edilmemektedir.

Benzer bir durum Emîrî için de söz konusudur. Babası 1540’ların başında Erzurum beylerbeyi olan ve otuz yaşlarında bulunması gereken Emîrî’nin de bu tarihler arasında ismine tesadüf edilmemektedir. Halbuki başta Mirzâ Mehmed Paşa’nın çocukları olmak üzere Kızıl Ahmed’in diğer torunlarının kısa sürede bürokraside ilerlediklerini görmekteyiz. Emîrî ile aynı yaşta olması gereken Mirzâ Mehmed Paşa’nın oğlu Mustafa, XVI. asrın ortalarında Rumeli beylerbeyi olmuştur. Mustafa Paşa’nın oğlu Mehmed Bey ise bu tarihlerde müteferrikadır.⁹⁵ Aynı Mehmed Bey, 974-979/1566-1572 yılları arasında 442 bin akçe ile Bolu sancak beyidir.⁹⁶ Emîrî ise 979/1571-2 yılında dergâh-ı

92 Emîrî’nin ikinci divanı üzerine doktora çalışması yapan Yasemin Yaylalı, “heştâd” ifadesiyle Milâdî 1580 yılının kastedildiğini söyler. Osmanlı döneminde, Milâdî olarak tarih verilmesi gibi durum söz konusu değildir. Bkz. Yasemin Yaylalı, *Emîrî Divanı*, (Yayımlanmamış doktora tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2013, s. 19.

93 Bkz. Emîrî, *Divân-ı Sâni*, Fatih Kütüphanesi, no: 3780, vr. 174a, 178b, 180a.

94 Bilgin Aydın-Rıfat Günalan, “Ruus Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Osmanlı Eyalet Teşkilatı ve Gelişimi”, *Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies*, S. 38, 2011, s. 104.

95 Havva Merve Çıtak, *1556- 1557 (H. 963-964) Tarihli Divan-ı Hümâyûn Ruus Defteri (s.1-125): Metin-Değerlendirme-Dizin*, s. 313.

96 Pervin Sevinç, *955-982 / 1548-1574 Tarihli Osmanlı Beylerbeyi ve Sancakbeyleri Tercih Defteri (563 nr.)*,

âli müteferrikası olarak Anadolu eyâletinde 86.967 akçelik zemâetin sahibidir.⁹⁷ Mirzâ Mehmed'in çocuklarının ve torunlarının hızlı yükselmesinde, Osmanlı hanedanıyla akrabalık bağının müessir olduğu muhakkaktır. Fakat benzer bir durum Emirî'nin amcası Mahmûd Çelebi'nin torunları Mahmûd ve Mehmed Beyler için de söz konusudur. Babalarının mîrahur olduğu 963-94/1556-7 yıllarında Mahmûd ekmekçi başı, Mehmed ise dergâh-ı âli müteferrikasıdır.⁹⁸

Osmanlı bürokrasisinde yükselmeye akrabalık ilişkileri etkili olmakla birlikte ulemâ ve ümerâ çocuklarının tâbii olduğu kanunlar vardır. Bu kişilerin vefat etmeleri durumunda çocuklarının hangi haklara sahip olacakları kanunnâmelerle tayin edilmiştir.⁹⁹ Babası beylerbeyi olarak vefat etmiş Emirî'nin otuzlu yaşlarda bulunduğu halde, bu haklardan mahrum edildiği düşünülemez. Bu durum ve teâmüller göz önünde bulundurulduğunda, Emirî'nin doğum tarihinin 1530'lar civarında olması icap eder. Bu tarihler de Musâ Paşa'nın Bolu mîrlivâsı olduğu döneme karşılık gelmektedir. Bu durumda şairin doğum yeri de Bolu olmalıdır.

2.2. Hayatı

Mehmed gibi oldukça yaygın bir ismi taşıması sebebiyle Emirî'nin memuriyet hayatını arşiv kayıtlarından takip etmekte büyük güçlük çekilmektedir. Babasının ismine işaret edilmekçe ya da vazife silsilesi belirtilmedikçe bu türden isim sahiplerini birbirinden tefrik etmek hayli zordur. Bu tür durumlarda sadece araştırmaya mevzu olan kişinin değil aynı ismi taşıyan bütün isimlerin ayrı ayrı incelenip karşılaştırılması gerekmektedir. Böyle bir tahkîkât ise bu çalışmanın hudutlarını bir hayli aşmaktadır.

Arşiv kaynaklarında Mehmed Bey b. Musâ Paşa'ya ait ilk kayıt, Boşnak asıllı kaçak kölesini teslim almak üzere Cafer b. Abdullah'ı vekil tayin etmesiyle ilgilidir.¹⁰⁰ 1563 yılının Eylül başlarına ait olan bu kayıtta Emirî, Bolu'da bulunmaktadır ve bey unvanına sahiptir. Şairin vazifesine dair hiçbir işarette bulunulmamıştır. Emirî'ye ait olan ilk görev kaydı ise 6 Rebûlevvel 979/5 Ekim 1571 tarihine ait olan dergâh-ı âli müteferrikalığıdır.

(Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 1994, s. 26.

97 Pervin Sevinç, *955-982 / 1548-1574 Tarihli Osmanlı Beylerbeyi ve Sancakbeyleri Tevcih Defteri (563 nr.)*, s. 30.

98 Havva Merve Çıtak, *1556- 1557 (H. 963-964) Tarihli Divan-ı Hümâyün Ruûs Defteri (s.1-125): Metin-Değerlendirme-Dizin*, s. 312; Fatih Karabulut, *1556-1557 (H. 963-964) Tarihli Divân-ı Hümâyün Ruûs Defteri (126-243): Transkripsiyon-Değerlendirme-Dizin*, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2015, s. 254.

99 M. Tayyip Gökbilgin, "Kanûni Sultan Süleyman'ın Timar ve Zeamet Tevcihi ile İlgili Fermanları", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, C. XVII, S. 22, 1967, s. 42-43.

100 Rıfat Günalan (haz.), *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 26 Numaralı Sicil (H. 970-971 / M. 1562-1563)*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul 2010, s. 137, 419-420.

Şair, müteferrika unvanıyla Anadolu eyaletinde 86.967 akçelik zeâmeti mutasarrıftır.¹⁰¹ Osmanlı saray teşkilatında önemli bir görev olan müteferrikalık; üst seviyedeki yönetici, bürokrat ve âlimlerin çocuklarına tevcih edilmekteydi. Ulûfeli ve maaşlı olarak iki sınıfa ayrılan müteferrikalar, padişah ya da vezirlerin yanında bulunabilmekteydi. Müteferrikalar zamanla, saray ve bürokraside farklı görevlerde istihdâm edilebildiği gibi sancaklara bey olarak da gönderilebilmekteydi. XVI. asrın ortalarından itibaren, hizmetiyle göz doldurmuş bazı emektarlara da müteferrikalık verilmeye başlanmıştır.¹⁰² Emîrî'ye hangi tarihte müteferrikalık tevcih edildiğiyle ilgili kayda ulaşılamamıştır. 1543 yılında babasının vefatının ardından kendisine müteferrikalık verilmesi mümkündür. Fakat bu husus katıyyet arz etmemektedir.

Emîrî müteferrikalığı döneminde, Bolu şehir merkezinde bulunan Karaçayır mahallesinde bir cami inşa ettirmiştir.¹⁰³ 1341/1925 tarihli *Bolu Vilâyeti Sâlnâmesi*'nde, câminin kapısının üzerindeki levhadan kalan bakıyyede "Mehmed bin Musâ Paşa 16 şehri Cumâde'l-ülâ 979 [6 Ekim 1571]" yazdığı belirtilmektedir.¹⁰⁴ Bu câmi 1944 yılındaki depremde büyük zarar görmüş ve aynı yıl içinde yeniden inşa edilmiştir.¹⁰⁵ Mimârî hususiyetlerini yitiren bu cami artık Karaçayır ismiyle anılmaktadır. Câminin inşası dolayısıyla Emîrî'nin o tarihlerde Bolu'da bulunduğu anlaşılmaktadır.

8 Safer 997/28 Aralık 1588 tarihli ruus kaydına göre Emîrî, dönemin pâdişâhı III. Murâd'a bir arzihâl sunmuştur. Emîrî arzihâlinde, dokuz yıldan beri mâzul bulunduğunu beyan eder. Devamında ise bir oğlunun pâdişâh uğrunda şehit düştüğünü diğer oğlu Ahmed'in ise kırk binlik zeâmetten azledildiğini dile getirir. Bu sebeple Karaman, Sivas ve Diyarbekir defter kethüdalıklarından birini talep etmektedir. Emîrî'nin ricâsı kabul görmüş ve kendisine Karaman defter kethüdalığı verilmiştir.¹⁰⁶

Emîrî'nin hayatına ışık tutması itibarıyla bu kayıt oldukça mühimdir. Şairin divan ve mesnevilerinde sıklıkla şikâyet ettiği mazûliyet meselesine açıklık getirdiği gibi iki oğlunun durumundan da haber vermektedir. Emîrî, 1592-3'te kaleme aldığı *Ahlâk-ı*

101 Pervin Sevinç, *955-982 / 1548-1574 Tarihli Osmanlı Beylerbeyi ve Sancakbeyleri Tevcih Defteri (563 nr.)*, s. 30.

102 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, 2. bs., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1984, s. 428-429.

103 Bu caminin inşasıyla ilgili farklı bir problem söz konusudur. Mehmed Bey daha evvel var olan bir câmiyi mi tamir ettirmiştir yoksa yeni bir cami mi inşa ettirmiştir, burası tam olarak anlaşılammaktadır. Bolu evkâf kayıtlarına göre Karaçayır mahallesinde Yıldırım Bâyezîd'in yaptırdığı bir mescit vardır. Bkz. Selman Soydemir, *Bir Şehrin Aynası: Bolu*, Bolu Belediyesi Bolu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Bolu 2016, s. 52. 1569 tarihli tahrir defterinde ise bu mescide bağlanan 104 akçelik bir gelirden bahsedilmektedir. Bkz. Kenan Ziya Taş, *Tapu Tahrir Defterlerine Göre 16. yüzyılda Bolu Sancağı*, s. 195. Câminin kitâbesinden sadece isim ve tarihin bulunduğu parça kayıtlara geçtiği için bu hususta katî bir şey söylemek mümkün görünmemektedir.

104 Hamdi Birgören (haz.), *Bolu Vilâyeti Sâlnâmesi: Miladî 1925 Rumi 1341*, Bolu Belediyesi Bolu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Bolu 2008, s. 196.

105 Sabih Erken, *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler II: Balıkesir, Bilecik, Bingöl, Bitlis, Bolu, Burdur*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1977, s. 331.

106 Bilgin Aydın-Rıfat Günalan, "Ruus Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Osmanlı Eyalet Teşkilatı ve Gelişimi", s. 104.

Kâmilin adlı eserinde Dervîş ve Nûr Ahmed isimli iki çocuğunun vefat ettiğini söyler.¹⁰⁷ Yukarıdaki ruus kaydına göre Dervîş, 997/1588’te vefat etmiş bulunmaktadır. Kırk bin akçelik zeametden azledilen Ahmed’in vefatı ise 997-1000 yılları arasındadır. Dervîş, 1578-90 yılları arasında devam eden İran seferleri sırasında şehit düşmüş olmalıdır.

Yukarıdaki ruus kaydında Emîrî’den “sâbıkan Ankara sancağibeği” olarak bahsedilmektedir. 986-996/1578-88 yılları arasını kapsayan sancak tevcîh defterinde, selh-i Safer 985/18 Mayıs 1577 tarihinde sâbık Beyşehir mîrlivâsı Mehmed Bey’e Ankara Sancağı’nın 204.267 akçe ile verildiği kaydedilmektedir.¹⁰⁸ 19 Şa’bânu’l-Muazzam 987/11 Ekim 1579 tarihinde aynı sancak, 233.267 akçe ile tekrar Mehmed Bey’e tevcîh edilmiştir. Şairin dokuz yıl mazûl kaldığı ifadesinden hareketle, Ankara’da takriben üç yıl mîrlivâlık yaptığı anlaşılmaktadır.

Yukarıdaki kayıttan, Emîrî’nin Ankara’dan önce Beyşehir’de mîrlivâlık yaptığı anlaşılmaktadır. M. Akif Erdoğan, Beyşehir’le ilgili çalışmasında 1570-1581 yılları arasında sancakta görev yapan beyler hakkında bilgi olmadığını dile getirir.¹⁰⁹ Beyşehir sancağına, 7 Rebûlevvel 977/26 Ağustos 1569 tarihinde Mehmed Bey (Veled-i Göllü) tayin edilmiştir. 18 Rebûlevvel 980/29 Temmuz 1572’de bu sancak tekrar aynı kişiye verilmiştir.¹¹⁰ Bu kaydın yer aldığı defter 982/1574-5 yılına kadar olan tevcihleri ihtiva etmektedir. Bu sancakla ilgili en son kaydın Göllü oğlu Mehmed Bey’e beye ait olmasından hareketle, görev süresinin 982/1574-5’e kadar devam ettiği söylenebilir. Bu durumda Emîrî’nin Beyşehir Sancağı’ndaki görevi, 982-5/1574-8 tarihleri arasında olmalıdır. Selh-i Safer 985/18 Mayıs 1577 tarihinde Beyşehir, Çingene mîrlivâsı Mustafa Bey’e verilmiştir.¹¹¹ 6 Rebûlevvel 979/5 Ekim 1571 tarihinde dergâh-ı âli müteferrikası görünen Emîrî’nin Beyşehir sancağına tayin edildiği tarihe kadarki vaziyeti hakkında bir kayda rastlanmamıştır.

Emîrî’nin telif açısından en velut olduğu mâzuliyet devresi, dokuz yıl sürmüştür. Şair bu uzlet dönemini, memleketi Bolu’da geçirmiştir. Emîrî’nin bu dönemine ilişkin tesadüf ettiğimiz arşiv kayıtlarından biri, oğlu Ahmed’in zeametinin tahsiliyle ilgili bir davadır. 45 numaralı mühimme defterinde yer alan bu kayda göre Ahmed’in zeametinin Karaman vilayetinden tahsil olunması kararı çıkmıştır.¹¹² Yukarıda zikrettiğimiz ruus kaydıyla Emîrî, 997/1588 yılı Aralık ayında Karaman defter kethüdası olmuştur. Şairin bu

107 Emîrî, *Ahlâk-ı Kâmilin*, Uppsala Üniversitesi Kütüphanesi, no: O Vet. 63, vr. 181b.

108 BOA, Kamil Kepeci 262, *Sancak Tevcih Defteri*, s. 44. Mehmed Bey’in Ankara’daki sancak beyliğine dair iki kayda, 32 numaralı mühimme defterinde tesadüf edilmektedir. Bkz. Şuayib İzgi, *986 (1578) Tarihli 32 Numaralı Mühimme Defteri: [s. 201-400] Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2006, s. 18, 159-160.

109 M. Akif Erdoğan, *Osmanlı Yönetiminde Beyşehir Sancağı (1522-1584)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006, s. 102.

110 Pervin Sevinç, *955-982 / 1548-1574 Tarihli Osmanlı Beylerbeyi ve Sancakbeyleri Tevcih Defteri (563 nr.)*, s. 37.

111 BOA, Kamil Kepeci 262, s. 59.

112 BOA, 45 Numaralı Mühimme Defteri, s. 340.

vazifesinin başında ne zamana kadar kaldığı tayin edilememektedir.

Emîrî'nin 1001/1592-3 yılında tamamladığı *Bostân* tercümesine Emir Mehmed tarafından yazılan takrîzde, şairin Hüdâvendigâr mîrlivâsı olduğu ifade edilir.¹¹³ Şairin, İstanbul'da vefat eden kızı Fâtma Hatun'un verasetiyle ilgili 17 Safer 1003/1 Kasım 1594 tarihli sicil kaydında da Mehmed Bey'in Bursa livâsı beyliğinden ayrıldığı ve Bolu'da ikamet ettiği belirtilir.¹¹⁴ Bu kayıtlar Emîrî'nin Hüdâvendigâr'da sancak beyliği yaptığı hususunda hiçbir şüpheye mahâl bırakmamaktadır. Bununla birlikte şairin görev müddetinin kesin tarihlerle belirlenmesi, eldeki kayıtlarla mümkün olmamaktadır.

15 Zilkâde 998/15 Eylül 1590 tarihinde Hüdâvendigâr livâsı sancak beyi, yeni tayin edilen Dervîş Bey'dir.¹¹⁵ Dervîş Bey, 14 Muharrem 999/13 Kasım 1590'da da sancak beyi olarak görünmektedir.¹¹⁶ 7 Zilkâde 1001/25 Ağustos 1593 tarihinde ise Hüdâvendigâr mîrlivâsı Mehmed Bey'dir.¹¹⁷ Bahsi geçen Mehmed Bey'in Emîrî olup olmadığı ise kesinlik arz etmemektedir. Evâhir-i Şa'bân 1002/30 Ekim 1593 tarihli fermada ise Hüdâvendigâr sancak beyi, ümerâdan Muhyiddîn Bey'in oğlu Mehmed Bey'dir.¹¹⁸ Bu durumda Emîrî'nin Hüdâvendigâr sancağındaki beyliği; 13 Kasım 1590 sonrasında 30 Ekim 1593 öncesindedir. Tevâhîr teâmülleri göz önünde bulundurulduğunda şairin bu sancaktaki görevi en fazla iki yıl sürmüş olmalıdır.

2.3. Vefâtı ve Mezârı

Emîrî'nin Hüdâvendigâr mîrlivâlığından sonra başka bir görev alıp almadığı bilinmemektedir. Muhtemelen bu sancak beyliğinden ayrıldıktan sonra yeni bir uzlet dönemi başlamış ve iki mesnevi daha kaleme almıştır. *Gülşen-i Ebrâr* ve *Mir'at-ı Ebrâr* isimlerini taşıyan bu mesneviler, dönemin hükümdarı III. Mehmed'e sunulmuştur. Fakat her iki eserin telif tarihiyle ilgili problem vardır. Emîrî'nin *Gülşen-i Ebrâr*'ın telifi için söylediği tarih mısrası, 1001/1592-3'e tekâbül etmektedir. Şair, diğer mesnevisine de eserin ismi olan *Mir'at-ı Ebrâr*' ifadesiyle tarih düşmüştür. Bu ifadenin ebced değeri ise 1045/1635'tir. III. Mehmed'e sunulan bu eserin 1045/1635 tarihinde tamamlanması ise imkânsızdır. Şöyle ki zikredilen tarihte Osmanlı tahtında IV. Murâd bulunmaktadır. III.

113 Emîrî, *Bostân tercümesi*, Uppsala Üniversitesi Kütüphanesi, no: O Vet. 63, vr. 172a.

114 Rasim Erol vd. (haz.), *İstanbul Kadı Sicilleri Rumeli Sadareti Mahkemesi 21 Numaralı Sicil (H. 1002-1003/M. 1594-1595)*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul 2001, s. 272.

115 Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa: Yerleşimi, Yönetimi, Ekonomik ve Sosyal Durumu Üzerine Bir Araştırma*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006, s. 144.

116 Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa: Yerleşimi, Yönetimi, Ekonomik ve Sosyal Durumu Üzerine Bir Araştırma*, s. 145.

117 Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa: Yerleşimi, Yönetimi, Ekonomik ve Sosyal Durumu Üzerine Bir Araştırma*, s. 146.

118 Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa: Yerleşimi, Yönetimi, Ekonomik ve Sosyal Durumu Üzerine Bir Araştırma*, s. 147.

Mehmed'in saltanatı ise 1003/1595-1012/1603 tarihleri arasındadır. Kuvvetle muhtemel Emîrî, tarih düşerken “ğ” harfini hesaplamayı ihmâl etmiştir. Çünkü sadece “ğ” harfinden kaynaklanabilecek bir hatânın kabulüyle, ilgili tarih; III. Mehmed'in saltanat dönemine tesadüf etmektedir. *Mir'atü'l-Ebrâr*'ın 1005/1596-7 yılında kaleme alınmış olması en yakın ihtimâl görünmektedir. Buradan hareketle de Emîrî'nin 1005/1596-7 yılı ya da sonrasında vefat ettiği söylenebilir.

Emîrî'nin nerede vefat edip defnolunduğu meselesi ise güncelliğini muhafaza eden bir muammâdır. Birkaç yıl evvel Bolu'da büyük bir münâkaşasının mevzuu olan Mehmed Bey b. Musâ Paşa'nın mezarı meselesi halâ esrârını korumaktadır. Bolu Karaçayır Câmisi'nin takriben kırk metre karşısında, iki tarafı taş duvarla çevrili, diğer iki tarafı ise binaya bitişik, vasatî bir oda büyüklüğünde, mezar olarak bilinen bir yerde “Bolu Beylerinden Musâ Paşa Oğlu Mehmet Bey” yazan bir tabela bulunmaktaydı.¹¹⁹ 2010 yılında, Kültür ve Turizm Bakanlığı bünyesindeki Ankara Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğüne yapılan başvuruyla; ilgili mezarın Bolu beylerinden Mehmed Paşa'ya ait olduğu gerekçesiyle koruma altına alınması istenmiştir. Karaçayır Mahallesi, Gülezler Sokağı, 43 numarada bulunan mezarın 2863 Sayılı Koruma Kanunu kapsamında olmadığı gerekçesiyle bu yapının tescil edilmemesine karar verilmiştir. 2013 yılında ise Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün Ankara Bölge Müdürü Aslan Yıldız imzasıyla, bahsi geçen yerin bir mezar olup olmadığına anlaşılması için kazı yapılması, bir kabir olması durumunda ise şehir mezarlığına nakledilmesi ve bu hususta belediye ile birlikte çalışılması yönünde bir yazı çıkmıştır. Yapılan çalışmalar neticesinde Bolu Belediyesi tarafından ilgili müdürlüğe gönderilen yazıda ise “Mehmet Bey Vakfına ait tapunun 87 ada 2 parsel numarasındaki kayıtlı taşınmazın kazı çalışmasında herhangi bir mezar kalıntısına rastlanmadığı” ifade edilmiştir.¹²⁰

Yukarıdaki gelişmelerden kısa bir süre evvel Bolunun Sesi adlı haber sitesinde, Mehmed Bey b. Musâ'ya atfedilen mezarla ilgili “Bolu Beyi'ne Mezarında da Rahat Yok!” başlıklı bir haber yayımlanmış ve bu mezarın kısa bir süre sonra ortadan kaldırılacağına işaret edilmiştir.¹²¹ Ayrıca, Musâ Paşa oğlu Mehmed Bey'in mezarının bitişiğindeki eski evin boşaltıldığı ve kısa bir süre sonra yeni bir bina inşa edileceği dile getirilmiştir. Daha sonra bu yazıda iddia olunduğu üzere, eski ev yıkılarak yerine yeni bir bina inşa edilmiş ve mezar/türbe olduğu söylenen yer de ortadan kaldırılmıştır. Kazı çalışması yapıлып rapor ortaya çıktıktan sonra da Mehmed Bey'e atfedilen mezarla ilgili tartışmalar devam etmiştir.

2013 yılının Ekim ayında konuyu tekrar gündemine taşıyan Bolunun Sesi haber sitesi, birçok vatandaşın kendilerine ulaşarak mezarın kaldırılması meselesinde tepkilerini

119 Tabelanın yaklaşık otuz yıl evvel, Bolu'nun kültür ve tarihiyle ilgilenen bir kişi tarafından konulduğu şifahen nakledilmiştir.

120 <http://www.boluolay.com/bolu/bolu-tabelaya-fatiha-okudu-h18710.html>, erişim tarihi: 11.10.2018.

121 <https://www.bolununesi.com/haber/143071/bolu-beyine-mezarinda-da-rahat-yok>, erişim tarihi: 11.10.2018.

dile getirdiklerini aktarır. Ayrıca bu mezarla ilgili olarak o tarihte 81 yaşında olan Mehmet İlhan Mühürçüoğlu'nun şahitliğine müracaat edilmiştir. Mühürçüoğlu, Sürmeli Hoca nâmıyla tanınan Rahmet Muhittin Palazoğlu Efendi'nin yıllar önce kendisine, Mehmed Bey'e atfedilen türbenin önünden Fatıha okumadan geçme, dediğini söyler. Devamında da bu mezarla ilgili yaşanan bir hadiseyi naklettiğini dile getirir. Palazoğlu'nun ağzından nakledilen hatıra şöyledir:

“Öyle tahmin ediyorum ki 1960'lı yıllarda Rahmetli Manav Necati Usta'nın babası bu evde yeni evlendiği zaman gece yatak odasında yatarken, odanın kapısı açılmış ve içeri cübbeli ve sarıklı iki kişi girerek odada bulunan sedire oturmuşlar. 'Bizden sana zarar gelmez korkma' demişler. 'Biz sizin bahçede yatan yatırlarız. Sizin evden bizim üzerimize sizin abdestliğin ayağı akıyor. Onu düzeltiverin demek için geldik' dedikten sonra geldikleri kapıdan çıkarak gitmişler.”¹²²

Menkıbevî bir mâhiyet arz eden bu hatıranın doğruluğunu tespit edebilmek mümkün değildir. Fakat 1960'larda, Boluluların bu yeri bir türbe olarak görmesi dikkate değerdir. Ayrıca kazı çalışmasıyla ilgili yazıdaki tapu kaydında bu mezar yerinin Mehmed Bey Vakfı'na ait olduğu ifadesi de ehemmiyetlidir. Türkler arasında, hatırası aziz tutulan bilhassa sûfî ve dervişlerin farklı yerlerde mezarlarına tesadüf edilmektedir. Bir dönem o şehirde yaşadığı bilinen ya da yaşadığına inanılan bu kişilerin hatırasını tazîm gayesiyle, halk arasında türbe adıyla anılan makamlar yapıldığı da bilinmektedir. Fakat böyle bir vasfî hâiz olmayan kişi adına mezar ya da türbe isnâdı, Türkler için âdet hükmünde değildir. Bu sebeple insanların hiçbir hakikat zemîni olmaksızın, tarihî hüviyeti bile tebârüz etmemiş Emîrî için mezar ya da türbe isnat etmesinin makûl olmadığı kanaatindeyiz.

2013 yılında yapılan kazı çalışması neticesinde hiçbir mezar buluntusuna rastlanmadığı şeklindeki rapor ile bu kanaatleri telif etmek mümkün müdür? Bir taraflı olarak mümkündür. Emîrî'nin nerede ve hangi tarihte vefat ettiğiyle ilgili bir kayıt olmadığından daha önce bahsedilmişti. Bu meyanda, şairin uzlet dönemlerinde vatanım dediği Bolu'da bulunduğu üzerinde de durulmuştu. Mîrlivâ ve sâir yöneticilik vazifelerinden ayrılan Emîrî'nin son yıllarını memleketinde geçirmesi ve burada vefat etmiş olması tabiidir. Şairin bânisi olduğu caminin hazîresine ya da civarına defnedilmesi de beklenebilecek bir durumdur ve devrin temayüllerine muvâfıktır.

Esasında bu mezar meselesinin muammâ hâline gelmesi, Karaçayır Câmisi'nin Mehmed Bey b. Musâ Paşa tarafından yaptırıldığı ve 1944 depreminde bu caminin büyük zarar gördüğü bilgisinin göz ardı edilmesinden kaynaklanmaktadır. 1944 yılındaki Gerede merkezli deprem, şehir içinde büyük bir tahribâta yol açmış ve neredeyse hiçbir tarihî yapı bu yıkımdan masûn kalmamıştır.¹²³ Muhtemeldir ki Emîrî'nin kabri ya da mezarının

122 <https://www.bolununesi.com/haber/144524/oradan-fatiha-okumadan-gecmeyin-demisti>, erişim tarihi: 11.10.2018.

123 Tarık Zıya Işıttan, “Bolu Zelzelesi Üzerinde Bir Araştırma”, *Abant: Bolu Halkevi Kültür Dergisi*, C. I, S.1, 1944, s. 16.

bulunduğu yapı da bu tahribâta maruz kalmış ve mezar taşı günümüze ulaşmamıştır. Bu mezarın söz konusu yerde ya da bu bölgenin yakınlarında olması da muhtemeldir. Deprem sonrası imâr ve yol çalışması sırasında, mezarın taşınması da ihtimal dairesindedir.

Emîrî ne eserleri ne de hayatı yönüyle, Boluluların hafızasında büyük bir yer tutmamıştır. Söz konusu mezara gösterilen ilgi son yıllardadır ve ecdâda duyulan hürmetin bir aksinden ibaret olsa gerektir. Emîrî sufi meşrepli olmakla beraber, şeyh ya da derviş değildir. Mezarı olarak bilinen yerde bulunan tabelada ifade edildiği gibi Bolu'da sancak beyliği de yapmamıştır. Yine -mezkûr kayıttan mülhem olmalı- Bolulular arasında şâyi olduğu şekliyle Köroğlu'nun başkaldırdığı Bolu beyi de Musâ Paşa oğlu Mehmed Bey değildir. Köroğlu'nun Osmanlı kayıtlarına geçtiği tarihlerde Bolu'da sancak beyliği yapan bir Mehmed Bey vardır.¹²⁴ Fakat bu kişi Emîrî'nin amcası Mahmud Ağa'nın torunu, Hacı Ahmed Paşa'nın oğlu Mehmed Beydir.¹²⁵

Özetle ifade etmek gerekirse Emîrî, 1005/1596-7 yılından sonra kuvvetle muhtemel memleketi Bolu'da vefat etmiştir. Yine aynı ihtiyat kaydıyla şairin mezarı, bânisi olduğu mescidin yakınlarında olmalıdır. Şairin biri kız olmak üzere üç çocuğu hakkında kayıt bulunmaktadır. Nur Ahmed, Derviş ve Fâtıma isimlerini taşıyan üç evladı, Emîrî hayatta iken vefat etmişlerdir.

3. Emîrî'nin Eserleri

XVI. asrın velut şairlerinden olan Emîrî, eserlerinin tamamına yakını hayatının uzlet devresinde vücuda getirmiştir. Şair 997/1588 yılında tamamladığı dördüncü divanının sonunda "bende-i kemter Emîrî Muhammed bin Musâ Paşa *el-ma'zûl an-livâ*" şeklinde imzaladığı bir arz-ı hâl manzumesine yer verir. III. Murâd'a hitaben kaleme alınan bu şiirde Emîrî kendi ahvâlini dile getirdikten sonra eserlerinden bahseder:

*Çâr divânem müselsel gofte şod
Tâli' u bahtem dirigâ huftê şod*

*Aşk-nâme hem İrâdet-nâme-em
Cümle anhâ geşte nakş-i hâme-em*¹²⁶

Emîrî 997/1578 yılına geldiğinde, dört divanının yanı sıra *Aşk-nâme* ve *İrâdet-nâme* isimlerini taşıyan iki mesnevinin sahibidir. Şairin ayrıca, ikinci ve dördüncü

124 Faruk Sümer, "Kör Oğlu, Kızır Oğlu Mustafa ve Demirci Oğlu ile İlgili Vesikalar", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 46, 1987, s. 24-29.

125 BOA, Kamil Kepeci 262, s. 47.

126 Tercümesi: Dört divanım silsile hâlinde söylendi. Yazık ki talih ve bahtım uykudaydı. *Aşk-nâme* ve *İrâdet-nâme*'m, bütün kalem mahsûlüm onlar oldu. Bkz. Emîrî, *Divân-ı Râbi'*, Fatih Kütüphanesi, no: 3780, vr. 284a.

divanlarının bulunduğu yazmanın başında *Heft Vâdi* ve *Mergübu'l-Kulüb* adlı iki mesnevisi daha vardır. Şairin divanlarında, *der-pend-i hod*, *der-tergîb-i tarikat-i vefâ-dârî*, *der-arzu-yı terk-i alâyık* gibi başlıklar taşıyan pend-nâme tarzında kısa mesnevilere de tesadüf edilmektedir.¹²⁷ Fakat bu manzumeler, müstakil bir eser hüviyetini hâiz değildir. Emîri 999/1591 yılının baharında tamamladığı *Sohbet-nâme*'sinin sebab-i telif bölümünde de eserlerinden bahsetmiştir:

Dinilmişdür belî çün çâr dîvân
Tezekkür olmuş-ıdı ism-i Rahmân

Zübân-ı Fürsde düşmişdi cevân
Hayâl-i yâr idi kalbimde mihmân
(...)
Dinildi evvelâ bir '*Aşk-nâme*
Anunla imtihân olındı hâme

Bu *Sohbet-nâme* ola on makâle
Kıla her nev'i bir gûne imâle

On üzre olına taksîm-i ecnâs
Çog olur cümle ger zıkr olına nâs

Muhabbet-nâme düşdi nakş-ı hâme
Pesend ola cihân içinde nâme

Tarikat-nâme dahı oldu bünyâd
Ola ol tâlibîne 'ayn-ı irşâd

Tamâma irdi cümle **çâr-nâme**
Tamâmıyle Hudâ irgüre kâme

Bir imlâ dahı oldu *Pend-nâme*
Hem irdi *Mahzen-i Râz*'um tamâme

Bir imlâ dahı *Sohbet-nâme* ola
Nasîhatde o rengîn câme ola

Kamu insâna hasletdür libâsı
Libâsıyla görürsün cümle nâsı¹²⁸

Emîri bu beyitlerde, dört divanının yanı sıra *Aşk-nâme*, *Muhabbet-nâme*, *Tarikat-nâme*, *Pend-nâme*, *Mahzen-i Râz* ve *Sohbet-nâme* isimlerini taşıyan mesnevilerini

127 Emîri, *Dîvân-ı Sâni*, Fatih Kütüphanesi, no: 3780, vr. 160b-164a; Emîri, *Dîvân-ı Râbi*', vr. 236b-244a.

128 Emîri, *Sohbet-nâme*, Atatürk Üniversitesi Seyfettin Özege Kitaplığı, Ağah Sırrı Levend Koleksiyonu, no: 416, vr. 31b-32a.

tamamladığını ifade etmektedir. Daha evvel yazdığını söylediği *'Aşk-nâme'*yi zikretmiş fakat *İrâdet-nâme'*den bahsetmemiştir. Yukarıdaki beyitlerin siyak ve sibakına dikkat edildiğinde, ifadede bazı problemler bulunduğu intibai olmaktadır. Emîri *'Aşk-nâme'*yi yazdığını söyledikten sonra doğrudan “Bu Sohbet-nâme ola on makâle” diyerek yazacağı eserlerin bölümlerine temas eder. Daha sonra *Muhabbet-nâme* ve *Tarikat-nâme* adlı mesnevilerini yazdığını söyler. Emîri'nin “çâr-nâme”si bu mesnevilerle tamamlanmıştır. Devamındaki beyitte ise *Pend-nâme* yazdığını ve *Mahzen-i Râz'*ının tamama erdiğini dile getirir. İkinci mısranın başındaki “hem” ifadesi *Pend-nâme* ile *Mahzen-i Râz'*ın ayrı ayrı eserler olduğuna delâlet etmektedir. Fakat *Pend-nâme* ile farklı bir esere değil de *Mahzen-i Râz'*ın türüne işaret edilmesi de ihtimâl dairesindedir. Bu yönüyle ihtiyat kaydı düşmekte fayda vardır.

Emîri'nin dört divâna mukâbil olmak üzere “çâr-nâme” dediği eserleri *Aşk-nâme*, *Muhabbet-nâme*, *Tarikat-nâme* ve *Sohbet-nâme'*dir. Bu mesnevilerden sadece *Sohbet-nâme'*nin nüshası günümüze ulaşmıştır. *Muhabbet-nâme* ve *Tarikat-nâme* mesnevileri, *Sohbet-nâme* gibi İmad Fakîh-i Kirmânî'den tercüme edilmiş olmalıdır. *Aşk-nâme'*nin ise Senâyî-i Gaznevî'den tercümeden edildiği tahmin olunabilir.¹²⁹ *Pend-nâme* eğer *Mahzen-i Râz'*ın hâricinde bir eser ise kuvvetle muhtemel Ferîdüddîn-i Attâr'dan tercümedir. Emîri'nin yukarıdaki arz-ı hâl manzumesinde zikrettiği *İrâdet-nâme* adlı eserin nüshasına ise henüz ulaşamamıştır.

Emîri'nin bilinen en son eseri *Mir 'atü'l-Ebrâr'*dır. Şair bu eserinin *âgâz-ı kitâb-ı Mir 'atü'l-Ebrâr* başlıklı bölümünde de kaleme aldığı eserlerinden bahsetmiştir:

Hisse-gîr ol ni[te]kim didi İmâd
Dil *Tarikat-nâme* ile oldı şâd

Sa'dî'den irdi niçe dürlü beyân
Tercümeyle tâze oldı *Bûstân*
(...)
İstedüm **Câmî'**den ire tolı câm
Şükrü li-llâh irdi andan dahı kâm

Ben **Nizâmî'**den dilerdüm bes nişân
Oldı *Esrâr*-ile kalbüm şâdmân¹³⁰

1005/1596-7 yılında kaleme alındığını tahmin ettiğimiz *Mir 'atü'l-Ebrâr'*da *Tarikat-nâme*, *Bostân* ve *Mahzen-i Râz'*a işaret edilmiştir. *Sohbet-nâme'*den sonra kaleme alınan *Sıfatü'l-Âşıkîn*, *Ahlâk-ı Kâmilîn* ve *Gülşen-i Ebrâr'*a ise temas edilmemiştir. Yine

129 XIV. asır Fars sahâsı şairlerinden Atâyî'nin (721/1321) de bir *Aşk-nâme'*si vardır. Bkz. İzzeddin Atâyî, *Aşk-nâme*, haz. Sâre Sâver Suffî, Kitâbhâne, Muze ve Merkez-i İsnâd-i Meclis-i Şûrâ-yi İslâmî, Tahrân 1391. Diğer üç eserin tasavvufî zeminde kaleme alındığı düşünülürse, *Aşk-nâme'*nin Senâyî-i Gaznevî'den tercüme edilmiş olması en kuvvetli ihtimâl olarak görünmektedir.

130 Emîri, *Mir 'atü'l-Ebrâr*, Nuruosmaniye Kütüphanesi, no: 2584, vr. 41a.

ilk dönem mesnevilerden sadece *Tarîkat-nâme* zikredilmiştir. Emîrî, “İstedüm Câmî”den ire toli câm / *Şükrü li-llâh* irdi andan dahı kâm” beytiyle Mollâ Câmî’den ilham ya da tercüme yoluyla bir eser vücuda getirdiğine işaret etmektedir. Fakat şairin isimleri bilinen mesnevileri arasında, böyle bir eser bulunmamaktadır.

Dört divanın sahibi olan Emîrî’nin 14 mesnevisi vardır. Divanlarından sadece üçüncüsünün nüshası bilinmemektedir. Mesnevilerden ise *Heft Vâdî*, *Mergûbu’l-Kulûb*, *Mahzen-i Râz*, *Sohbet-nâme*, *Sıfatu’l-Âşıkîn*, *Ahlâk-ı Kâmilîn*, *Bostân Tercümesi*, *Gülşen-i Ebrâr* ve *Mir’atü’l-Ebrâr*’ın nüshalarına ulaşılmıştır. *Aşk-nâme*, *Muhabbet-nâme*, *Tarîkat-nâme*, *Îrâdet-nâme* ve *Mahzen-i Râz*’dan başka bir eser olmak kaydıyla *Pend-nâme*’nin nüshaları ise henüz gün yüzüne çıkmamıştır. Emîrî’nin *Dîvân-ı Râbî*’i hâricindeki eserlerinin birer nüshası vardır.

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, FY1222 numarada Emîrî mahlaslı bir şaire ait Farsça küçük bir divan vardır.¹³¹ 966/1558-1559 yılında tertip edilen yazma nüshanın müzeyyen serlevhasında, “*be-nâm-ı şâh-ı zamân Sultân Süleymân*” ifadeleri yer almaktadır ki Kanunî Sultan Süleyman’a takdîm edildiği anlaşılmaktadır. Yazmanın zahriyyesinde yer alan “odadan çıkan Fârîsî” kaydı, bu nüshasının saray kütüphanesinden çıktığına işaret etmektedir. 54 varaktan müteşekkil, harekeli nesihle yazılmış divanın sahibinin Mehmed Bey b. Musâ Paşa olup olmadığına dair hiçbir ize rastlanmamaktadır. Şair, sürekli olarak velînîmeti addettiği sultana bağlılığını bildirmekte ve onun lütfunun gölgesinde yaşadığını dile getirmektedir. Yaşadığı çevre ve muhitine işaret sayılabilecek mahiyette iki kıtası vardır. Bunlardan ilki Musul kadısı, diğeri ise Molla Mîrzâ-yı Kâtib’in tefsiri hakkındadır. Fakat bu manzumelerde şairin kimliğine işaret edecek hiçbir karine bulunmamaktadır. Emîrî mahlasını kullanması, Farsça yazması, saray çevresine yakınlığı, yazma nüshasının hususiyetleri bu divanın Mehmed Bey’e aidiyetini kuvvetlendirmektedir. Fakat şairin diğer divanlarında gördüğümüz üzere kimliğini tasrîh etmemesi düşündürücüdür. Ayrıca bu divanda yer alan şiirlerin dili ve üslûbu, Emîrî’nin divandaki Farsça manzumelere nispetle daha fasîh ve sanatkârânedir. Bu fark, şairin gençlik yıllarındaki nazım kabiliyetinin zamanla zayıfladığıyla izah olunabilir. Bu divanın Mehmed Bey’e aidiyeti hususunda kesin bir hükme varamasak da bu ihtimalin göz ardı edilmemesi gerektiğini düşünürüz.

3.1. Divanlar

Klâsik edebiyatta, hayatın muayyen devrelerinde kaleme alınan şiirleri, müstakillen divanlaştırma geleneği Sadî-i Şîrâzî ile başlamıştır. Daha sonra Emîr Husrev-i Dihlevî,

131 Emîrî, *Dîvân*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, no: FY1222, 54 vr. Bu divan üzerine bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır. Bkz. Serpil Koç Konuksever, *Emîrî Divanı: Metin İnceleme*, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2012.

Molla Câmî, Alî Şîr Nevâyî gibi şairler de bu geleneğe tâbi olarak farklı isimler altında divan tertibi yoluna gitmişlerdir. Osmanlı sahasında ise Gelibolulu Mustafa Âlî bu yolu takip edenlerdendir. Emîrî'nin bütün şiirlerini tek bir divanda toplamak yerine dört ayrı divanda birleştirmesi de bu an'änenin bir aksi olsa gerektir. Fakat Emîrî, hayatının farklı devrelerindeki şiirleri aralıklarla divanlaştırmak yerine, kendi ifadesiyle “müsel” olarak eşârını tedvîn yoluna gitmiştir. 995-997/1585-1589 yılları arasında, üç sene gibi kısa bir zaman zarfında, hangi esaslara bağlı kalınarak divan tertip edildiğini bilmiyoruz. Şurası muhakkak ki Emîrî'nin şiirlerinin kâhir ekseriyeti, 988/1580 yılından itibaren başlayan uzlet hayatının mahsûlüdür. Bu sebeple şair, divanlarını hayatının farklı devrelerini temsil edecek şekilde isimlendirmek yerine sıralamayı tercih etmiştir. Emîrî'nin dört divanından sadece üçüncüsünün nüshasına henüz ulaşamamıştır. Diğerleri gibi saray nüshası olduğunu tahmin ettiğimiz bu divanın -yazmanın kıymetini göz önünde bulundurarak- halâ bir yerlerde muhâfaza edildiği düşünülebilir.

3.1.1. *Dîvân-ı Evvel*¹³²

Emîrî'nin *Dîvân-ı Evvel*'inin yegâne nüshası, Or. 9826 numarasıyla British Museum'dadır.¹³³ Bu nüsha, 12.11.1927 tarihinde Osman Oskar Rescher'den satın alınmış ve 05.01.1928'de kayda girmiştir. Müzedeki demirbaş numarası ise Gr. 13.A.h.'dir. Yazmanın şirazesini bozulduğundan olmalı, cildi yenilenmiştir. Orijinal cildin üstü kâğıda yapıştirılarak yeni ciltte muhafaza edilmiştir. 28.4 × 16.7 cm ebadındaki nüsha, 361 varaktan müteşekkildir. Harekeli, güzel nesihle kaleme alınmış olan yazma cetvellidir ve fasıl başlıkları altın mürekkeple yazılmıştır.

Yazmanın kütüphane temlik kayıt ve mühürleri dikkatsizce silinerek okunamaz hâle getirilmiştir. Gayr-ı meşrû yolla temîn edildiğinde şüphe bulunmayan bu yazmanın saray kütüphanesine ya da oradan vakfedilmiş diğer bir kütüphaneye ait olması kuvvetle muhtemeldir. Bu divan nüshası, Fatih Kütüphanesi, 3780 numarada kayıtlı dördüncü divanın müstensihisi olan Fethullâh b. Şemsüddîn el-Bağdâdî tarafından 995 yılının Ramazan ayının başlarında (Ağustos 1587), İstanbul'da istinsâh edilmiştir. Divânın ferâğ kaydında Emîrî'nin, diğer eserlerinde gördüğümüz üzere, şeceresi zikredilmiştir: “Halîd b. Velîd soyundan Nûreddîn eş-Şehîd oğlu Alp Arslan oğlu Şemseddîn Candâr oğlu Ya'kûb oğlu Emîr Âkıl oğlu Bâyezîd Han oğlu İsfendiyar oğlu İbrâhim oğlu Ahmed oğlu Musâ Paşa oğlu Emîrî Mehmed.”

Yazmanın ilk sayfasında “yâ Kebîkeç” ibaresi yer alır. Fatih Kütüphanesi'ndeki nüshada gördüğümüz şekliyle, divanın fihristi; müzeyyen bir dairenin içindeki

132 Bu divanla ilgili değerlendirmelerimiz, Ali Fikri Yavuz'un British Museum'daki yegâne nüshayı yerinde inceleyerek aldığı notlara dayanmaktadır. Nezaket, dikkat ve zahmetleri için kendisine müteşekkirim.

133 Owens Meredith, *Handlist of Persian Manuscripts: 1895-1966, The Trustees of the British Museum*, [London] 1968, s. 58

daireciklere yazılmıştır: Nu'ûtu'n-Nebî Aleyhisselam, Gazeliyyât-ı Fârisî, Gazeliyyât-ı Türkî, Rübâiyyât-ı Fârisî, Mukatta'ât-ı Fârisî ve Türkî, Müfredât-ı Fârisî ve Türkî. Ana dairesinin ortasında ise “*vâridâtun fî Tevhîdi Rabbi'l-ibâd el-kerîm el-cevâd celle zikruhu te'âlâ ve tekaddes*” yazmaktadır. Fihristin bulunduğu sayfanın karşısında ise süslü oval bir çerçeveye, “*ez-ümerâ-i pâdişâh-ı cihân Sultân Murâd Han ebbedallahu te'âlâ devletehu ilâ âhiri'z-zamân divân-ı Emîri Mehmed-i nâtiûvân gaffarallahu zenbehu bi-hurmeti yâ Hannân yâ Mennân*” şeklinde şairin künyesi yazılmıştır.

Besmeleyle başlayan divânın 2b-3a varakları arasında muhtelif beyit ve kıt'alar yer almaktadır. Bir sonraki varakta “*Allahu veliyyü't-tevfik*” başlığı altında benzer manzumeler vardır. Buradan itibaren divânın münderecâtı şu şekildedir:

Münâcât-ı Bârî Teâlâ (4a-15a): Bu bölüm, Farsça münâcâtlardan oluşmaktadır.

Mevâ'iz (15b-20a): Nushiyye tarzında, mesnevi nazım şekliyle kaleme alınmış Farsça şiirlerden müteşekkildir.

Kitâb-ı Nu'ût (21b-44a): Ekseri gazel nazım şekliyle ve Farsça olarak kaleme alınmış naatların oluşturduğu bölümdür. Emîri'nin “bir zaman naatla meşgul olmuşdum” dediği şiirler bunlar olmalıdır.¹³⁴

Gazeliyyât-ı Fârisî ve Türkî (44b-334a): Gazellerin başladığı bu bölümün müzeyyen serlevhası boş bırakılmıştır. Bu fasılda gazeller, revî harfleri esas alınarak Farsça ve Türkçe karışık sûrette bulunmaktadır. Gazeliyyât bölümünde 69b'ye kadar, sayfa kenarında talik hatla ve ekseriyetle Türkçe gazeller yer almaktadır. Bu gazellerin dikkat çekici hususiyeti ise çoğunun Hüseyinî mahlasını taşımasıdır. Bu gazellerin divana sonradan eklenip eklenmediği ve Emîri'nin bir dönem Hüseyinî mahlasını kullanıp kullanmadığı, nüsha üzerinde yapılacak ayrıntılı tahkîke muhtaçtır.

Mukatta'ât-ı Farisî ve Türkî (334b-339a): Farsça ve Türkçe kıtalar.

Müfredât-ı Farisî ve Türkî (340b-359a): Farsça ve Türkçe müfredler.

Hâtîme-i Suhan (359b-361b): Bu bölümde *pend-i hod* ve *fî'l-akrâni'l-imân* başlıklarını taşıyan iki manzume bulunmaktadır.

3.1.2. *Divân-ı Sâni*

Emîri'nin ikinci divânının bilinen tek nüshası, Fatih Kütüphanesi 3780 numarada

¹³⁴ Bkz. Emîri, *Mir'atü'l-Ebrâr*, vr. 40a.

bulunan yazmanın 14b-181a varakları arasındadır.¹³⁵ Bu yazma saray nüshası olup III. Osman tarafından Fatih Kütüphanesi'ne vakfedilmiştir. Güzel harekesiz nesih hatla, yaldızlı cetvel içinde, 17 satır ve çift sütun üzere hazırlanan nüsha, Farsça ve Türkçe şiirlerden mürekkeptir. Yazmanın ilk sayfalarında, Farsça kaleme alınmış iki takrîz yer alır. Bu takrîzlerin ilki Seyyid Mehmed es-Su'ûdî'ye ikincisi ise Süleymâniye Medresesi müderrislerinden Feyzullah'a aittir. Şair divanın tamamlanmasına, ebced değeri 996'ya tekabül eden "Münâcâtı makbûl ola Emîr'in" mısrasını tarih olarak düşmüştür.¹³⁶ Divanın sonunda yer alan "*Tamâm âmed zi-dest-i men heme in nüsha-i sânî*" mısrası bu nüshanın Emîrî tarafından istinsâh edildiğini düşündürmektedir.¹³⁷ İlk bakışta yazma, tek bir kalem ve müstensihin elinden çıkmış intibasını uyandırmaktadır. Bu nüshada yer alan dördüncü divanın ferâğ kaydında, müstensih olarak Fethullâh b. Şemsüddîn ismi görünmektedir. Her iki divanın hattı, ikincinin harekesiz dördüncünün hareketli olması dışında birbirine çok benzemektedir. Yazı karakteri olarak en dikkat çekici farklılık ise Emîrî'ye nisbetle Fethullâh b. Şemsüddîn'in hattının eğik olmasıdır.

İkinci divan, 14b-16a varakları arasındaki mensûr ve manzûm karışık dîbâce ile başlar. Tahmîd, tevhîd, münâcât ve na't muhtevasını hâiz olan dîbâce, Türkçe ve Farsça olarak kaleme alınmıştır. Divan, nazım türleri esasına bağlı kalınarak tertip edilmiştir. Y. Yaylalı, 16b-26a varakları arasının tevhîd konulu gazellere tahsîs edildiğini söyler.¹³⁸ Fakat bu bölümde yer alan 53'ü Farsça, 4'ü Türkçe olmak üzere toplam 57 gazelin sadece 7'si (vr. 16b, 17b, 20a, 24b, 25a, 31a) tevhîd türünün hususiyetlerini taşımaktadır.¹³⁹ Münâcât, tahmîd ve tevhîd türlerinde kaleme alınan gazellerden mürekkep olan bu bölümü, ilâhiyyât olarak isimlendirmek daha doğru görünmektedir.

Divanın 26b-33b varakları arasında, na't türünde yazılmış şiirler yer almaktadır. Bu manzumeleri câryâr ve ehl-i beyt na'tları, münâcât ve devrin hükümdarı Sultân III. Murâd hakkında kaleme alınan iki medhiyye takip eder. Divanın en hacimli bölümü olan gazeliyyât, 36b-153b varakları arasındadır. Ekseri Farsça kaleme alınan gazeller, revî harflerine göre sıralanmıştır. Gazeliyyât bölümünü hikmet ve irfân zemîninde söylenmiş mesneviler, rübâiler, kıtalar ve müfredler takip eder.

3.1.3. *Dîvân-ı Râbî*

Emîrî'nin eserleri arasında sadece dördüncü divânının iki nüshası vardır. Bu

135 Daha önce de belirtildiği üzere Emîrî'nin ikinci divanı, Yasemin Yaylalı tarafından doktora tezi olarak hazırlanmıştır. Bkz. Yasemin Yaylalı, *Emîrî Divanı*, (Yayımlanmamış doktora tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2013. Şairin ikinci ve dördüncü divanındaki Türkçe şiirler ise Güler Doğan Averbek tarafından kısa bir süre önce neşredilmiştir. Bkz. Güler Doğan Averbek (haz.), *Bolulu Emiri'nin İkinci ve Dördüncü Divanlarındaki Türkçe Şiirler*, Kitabevi, İstanbul 2019.

136 Emîrî, *Dîvân-ı Sâni*, vr. 181a.

137 Emîrî, *Dîvân-ı Sâni*, vr. 181a.

138 Yasemin Yaylalı, *Emîrî Divanı*, s. 50.

139 İsa Akpınar, *Klasik Türk Şiirinde Tevhid (Başlangıçtan XVI. Asrın Sonuna Kadar)*, (Yayımlanmamış doktora tezi), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2017, s. 576.

nüşhalardan ilki, şairin ikinci divanını da hâvî olan Fatih Kütüphanesi, 3780 numaralı yazmanın 182b-282a varakları arasındadır. Diğer nüsha ise Millî Kütüphane’de Yz A 85 numarada kayıtlıdır. 155 varaktan müteşekkil olan bu nüsha, talik hatla yazılmış olup 17 satır ve çift sütun hâlinindedir. Emîrî’nin dördüncü divanının her iki nüshası da 997 yılı Ramazan ayında (Temmuz-Ağustos 1578) tamamlanmıştır. Fâtih nüshasının müstensihî Şemsüddîn b. Fethullah’tır. Müstensih kaydı bulunmayan Millî Kütüphanedeki yazmanın sonlarında yer alan takrîzdeki “Yazdugı nüsha olur zâtına dâl / Sözlerinde görünür ince hayâl” beyti, bu nüshanın müellif hattı olduğuna işaret etmektedir.

Baş tarafı noksan olan Millî Kütüphane nüshasının ilk manzumesi, Fatih nüshasında 195a’da bulunan “te” kâfiyesindeki gazeldir. Fatih nüshasının 181b-194b varakları arasında bulunan şiirler, ilgili varakların kopması sebebiyle bu nüshada yoktur ve noksan hâliyle sayfalar sonradan numaralandırılmıştır. Millî Kütüphane nüshasının ilk ve son sayfalarında, ikişer takrîz bulunmaktadır. Başta yer alan takrîzlerden Farsça ve uzun Mehmed Emîn es-Sâbıkî’ye, hâmiş sûretinde ve Türkçe olanı ise Müderris İsâ’ya aittir.¹⁴⁰ Divan sonunda yer alan takrîzlerden Türkçe ve manzûm olanı Zeynî-i Kâtib-zâde, Farsça ve mensûr olanı ise Müderris İbrâhim tarafından yazılmıştır.¹⁴¹ Dört takrîz de İstanbul’da kaleme alınmıştır.

Dîbâcesi bulunmayan dördüncü divanın başında, tevhîd özelliği gösteren iki kısa mesnevî vardır.¹⁴² Bu manzûmeleri tevhîd ve na’t gazelleri takip eder. 187a-187b varaklarında devrin hükümdarı III. Murâd’ın medhinde kaleme alınmış iki Farsça kaside yer alır. 188b-236a varakları arası gazeliyyât bölümüdür. Divanın 236b-246a varakları arasında yer alan hikemî ve irfânî manzumelerin biri gazel diğerleri ise mesnevidir. Divan; mukatta’ât (246b- 261a), rübâiyyât (261b-271b) ve müfredât (272a-281b) fasıllarıyla tamamlanır. Hâtîme kısmında biri tarih olmak üzere üç kıt’a ve iki nazma yer verilmiştir. Divanın cilde bitişik son yaprağında, Emîrî’nin III. Murâd’a hitâben kaleme aldığı bir arz-ı hâl manzûmesi yer almaktadır. Dördüncü divan, ikinciye nisbetle daha az Türkçe şiir ihtivâ etmektedir.

3.2. Mesneviler

Emîrî, mesnevi vâdisinde 14 eser vücuda getirmiştir. Bu eserlerden sadece dokuzu günümüze ulaşmıştır. Bu mesnevilerin en önemli hususiyeti, hikemî ve tasavvufî zeminde kaleme alınmış olmalarıdır. Bu yönüyle şair, tasavvufî geleneğin muakkiplerindedir. Emîrî, mesnevilerini tercüme ya da başka bir eserden ilhâm ile vücuda getirmiştir. Fakat tercüme nitelikli de olsa bu mesnevilerde bir hayli Farsça manzume ve bölümler de

140 Emîrî, *Dîvân*, Millî Kütüphane, no:Yz A 85, vr. 1a-1b.

141 Emîrî, *Dîvân*, vr. 113b.

142 Divânın münderecât ve muhtevâ değerlendirmesinde, kâmil olması itibarıyla Fatih Kütüphanesi nüshası esas alınmıştır.

bulunmaktadır. Kanaatimizce bu durum şairin Farsça yazma itiyâdından neşet etmektedir.

3.2.1. *Mergûbu'l-Kulûb* [Tercümesi]¹⁴³

Şems-i Tebrîzî'ye atfedilen *Mergûbu'l-Kulûb* adlı eserin tercümesi, Emîrî'nin ilk mesnevi tecrübelerinden olmalıdır. Hangi tarihte tercüme edildiğine dair kayıt bulunmayan mesnevi, şairin ikinci ve dördüncü divanlarını da hâvî olan Fatih Kütüphanesi, 3780 numaralı yazmanın 1b-7a varakları arasında yer almaktadır. Mesnevinin başında, eserin tanıtımı mahiyetinde kısa mensûr takdîm vardır. Burada hulâsaten, *Mergûbu'l-Kulûb*'un Şems-i Tebrîzî tarafından tasavvuf yolunun sâliklerine rehber olarak kaleme alındığı dile getirilir. Bu takdîm bölümü, eserin Farsça asıl metninde de bazı küçük farklılıklarla bulunmaktadır.

Mergûbu'l-Kulûb adlı mesnevinin Şems-i Tebrîzî'ye aidiyeti hayli şüphelidir. Tarihî kaynaklarda, meşhûr sufînin böyle bir mesnevi kaleme aldığına dair hiçbir kayda rastlanmamaktadır. Tebrîzî'nin *Makâlât*'ını neşre hazırlayan Muhammed Ali Muvahhid, Şems'e atfedilen *Pend-nâme* ve *Mergûbu'l-Kulûb* adlı eserlerin kesinlikle ona ait olamayacağını söyler.¹⁴⁴ Bedüzzamân Fûrûzanfer de aynı kanaatleri paylaşmaktadır.¹⁴⁵

Mergûbu'l-Kulûb'un yazma nüshalarının çoğu, Pakistan ve Bengal bölgelerinde istinsah edilmiştir. Osmanlı sahasında ise on kadar yazması mevcuttur. Fakat bu yazmaların çoğu geç dönem istinsahıdır. *Mergûbu'l-Kulûb*, 757/1355 tarihli Paris nüshası esas alınarak İran'da neşredilmiştir.¹⁴⁶ Bu eserin ilk neşri ise Hint sahası şairlerinden Nimethan Ali'ye aittir.¹⁴⁷ *Mergûbu'l-Kulûb*'u neşre hazırlayanlar, yazma nüshalarının Hint coğrafyasında yoğunlaşmasından hareketle bu eserin İsmâiliyye mezhebinin ileri gelenlerinden, sufi hüviyetiyle şöhret bulan Şems-i Multânî'ye ait olabileceği ihtimali üzerinde dururlar.¹⁴⁸ Fakat bu karîneler, *Mergûbu'l-Kulûb*'un Şems-i Multânî'ye ait olduğu iddiası için hayli zayıftır.

150 beyitten müteşekkil olan *Mergûbu'l-Kulûb*, tasavvufî zemînde kaleme alınmış didaktik bir eserdir. *Pendnâme* türüne dâhil edilebilecek mesnevi, sonda yer alan

143 Bu mesnevi kısa bir süre evvel tarafımızdan neşredilmiştir. Bkz. İsa Akpınar, "XVI. Asır Şairlerinden Emîrî'nin *Mergûbu'l-Kulûb* Tercümesi", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 89, Mart 2019, s. 147-168.

144 Şemseddin Muhammed Tebrîzî, *Makâlât-i Şems-i Tebrîz*, haz. Muhammed Ali Muvahhid, kontr. Ali Rızâ Haydârî, *İntişârât-i Hârezmî*, Tahrân 1369, s. 57.

145 Bedüzzemân Furûzânfer, *Mevlânâ Celâlüddîn Muhammed-i Mevlevî*, (3. Baskı), *İntişârât-i Muîn*, Tahrân, 1387, s. 141.

146 Gulâm-Rızâ Dâdhâh, Simâ Yâr-Ahmedî, "Şemseddin Tebrîzî-i Multânî: *Mergûbu'l-Kulûb*", *İtilâât-i Hikmet u Ma'rifet*, S. 8, 1386, ss. 50-55.

147 Gulâm-Rızâ Dâdhâh, Simâ Yâr-Ahmedî, "Şemseddin Tebrîzî-i Multânî: *Mergûbu'l-Kulûb*", s. 50.

148 Gulâm-Rızâ Dâdhâh, Simâ Yâr-Ahmedî, "Şemseddin Tebrîzî-i Multânî: *Mergûbu'l-Kulûb*", s. 50-51.

münacat manzumesi hariç *meîâ'ilün meîâ'ilün fe'ülün* veznindedir. Eser; mukaddime, on fasıl ve hâtimededen oluşmaktadır. Mesnevideki fasıllar sırasıyla şunlardır: Tevbe, sıfat-ı vücûd, vuzû', terk-i dünyâ, tecrîd u tefrîd, ma'rifet, aşk u muhabbet, âşık u ma'sûk, fenâ u bekâ, sefer ü ikâmet. Eserde, ilgili beyitleri teyit mâhiyetinde ayet ve hadisler de yer almaktadır. Osmanlı sahası *Mergûbu'l-Kulûb* yazmalarında, umumiyetle manzum bölüm bulunmaktadır. Emîrî de kuvvetle muhtemelen sadece nazım bölümü bulunan bir nüshayı tercümesine esas almıştır.

Emîrî'nin *Mergûbu'l-Kulûb* tercümesi ise 187 beyitten müteşekkildir. Şâir, asıl metindekinden farklı olarak *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün* veznini tercih etmiştir. Eser, 25 beyitlik mukaddime ile başlar. Hamdele ve salvele ile başlayan mukaddime, sebab-i telîf ile âlemlerin tasnîfi bahsiyle nihâyete erer. Devamında asıl konunun ele alındığı bölüme geçilir. Eserdeki fasıl başlıkları ve beyit aralıkları şu şekildedir: Tevbe (26-35), Zât u Sıfât (36-59), Vuzû (60-85), Terk-i Dünyâ (86-115), Tecrîd ü Tefrîd (116-131), Ma'rifet (132-143), Âşık (144-149), Fenâ (150-158), Fevâid-i Sefer (157-167). Emîrî kaynak metindeki yedinci faslı atlamış fakat fasılların numaralandırılmasına sâdik kalmıştır. Başlık bulunmamakla beraber, 168-179 beyitleri arası hâtimedir. Hâtimenin son altı beyti Farsçadır. Emîrî, *meîâ'ilün meîâ'ilün fe'ülün* vezninde kaleme aldığı sekiz beyitlik dua manzumesiyle eserini hitâma erdirir. Emîrî *Mergûbu'l-Kulûb* tercümesinde asıl metne önemli ölçüde sâdik kalmıştır.

3.2.2. *Heft Vâdî*¹⁴⁹

Emîrî'nin bir diğer kısa mesnevisi olan *Heft Vâdî*'nin bilinen tek nüshası, Fatih Kütüphanesi 3780 numaralı yazmanın 7b-13a varakları arasındadır. Mesnevi, “der-beyân-ı *Heft Vâdî* der-Nakl-i Mevlânâ Celâleddîn er-Rûmî *kuddise sirruhu*” takdîmiyle sunulmuştur. Eserin ismi *Heft Vâdî* olmakla birlikte mesnevide müstakillen yedi tavir ve insan-ı kâmil bahislerini konu alan bölümler de vardır. Bu yönüyle Emîrî'nin mesnevisi, mevzu itibarıyla bir bütünlüğe sahip olmakla birlikte yekpâre bir eser değildir. Şair bu eserini Mevlânâ'dan nakil yoluyla vücûda getirdiğini söylemektedir. Fakat Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin *Heft Vâdî* adlı bir mesnevisi bulunmadığı gibi bu esere mevzû teşkîl edecek şekilde, bu bahsi ele aldığı herhangi bir metni de yoktur.

Hâkikat yolu sâliklerinin aşacağı merhaleleri temsil eden “heft vâdî” mefhum ve mecâzı, tasavvuf literatürüne Ferîdüddîn-i Attâr'dan tarafından kazandırılmıştır. Sufî şâirin *Mantuku'l-Tayr*'inde bahsettiği yedi vâdi, tasavvuf geleneğinde büyük bir akis uyandırmış ve geniş bir literatürün oluşmasına zemin hazırlamıştır.¹⁵⁰ Farsça şiiir yazan ve kendisini bu lisanda eser veren üstadların muakkibi olarak gören şairin; *Heft Vâdî*'yi

¹⁴⁹ Bu mesnevi tarafımızdan hazırlanmış olup yayım safhasındadır.

¹⁵⁰ Bkz. Attâr-i Nişâbüri, *Mantuku'l-Tayr*, haz. Muhammed Rızâ Şefî'i Kedkenî, İntişârât-i Suhân, Tahrân 1384.

Mevlânâ Celâleddîn'den nakille yazdığını söylemesi düşündürücüdür. Kanaatimizce Emîrî; *Mantuku't-Tayr*'ın sadece "Heft Vâdî" bölümünün, Mevlânâ'ya atıfla istinsah edildiği bir risale ya da mecmuadaki metnini esas almıştır. Metnin kaynağını tahkik etmediği için de *Heft Vâdî*'yi Celâleddîn-i Rûmî'den nakille kaleme aldığı ifade etmiştir.

184 beyitten müteşekkil olan bu mesnevîde, sonda yer alan münâcât bölümü hâric aruzun *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün* kalıbı kullanılmıştır. Münâcât manzûmesinde ise *fe'ülün fe'ülün fe'ülün fe'ül* veznini tercih etmiştir. Bu eser, üç bölümde değerlendirilebilir: Heft Vâdî, Heft Tavr ve İnsân-ı Kâmil. Eserin Heft Vâdî bölümü, 94 beyitten oluşmaktadır. Besmele ve hamdele ifadelerinin yer almadığı mukaddimede, yedi vâdînin esrârının Mevlânâ tarafından beyan edildiği dile getirilir. Sonrasında ise sırasıyla yedi vâdî müstakil başlıklar altında ele alınır: Taleb-i maksûd, aşk, ma'rifet, istiğnâ, tevhd, hayret ve *fenâ fi'llâh*. Attâr *Mantuku't-Tayr*'ında heft vâdîyi, temsîl ve hikâyelerle zengileştirilerek şerh etmiştir.¹⁵¹ Emîrî ise vâdîlerin açıklama bölümlerini muhtasar sûrette ve çoğu kez meâlen çevirmiştir. Ayrıca yedinci vâdî olan "fakr u fenâ"yı "fenâ fi'llâh"a tebdil etmiştir.

Bu eserin 95-138 beyitleri arası *Heft Tavr*'dır. Heft Tavr, üç başlık altında sunulmuştur: Mukaddime, Heft Tavr ve Hulâsa-i Sühan. Mukaddime ve Heft Tavr bölümleri Farsça, Hulâsa-i Sühan ise Türkçedir. Emîrî, yedi vâdîyi açıkladıktan sonra, sâliklerin seyirlerindeki makamları da zikretmemiz gerekir, diyerek söze başlar. Heft Tavr başlığı altında ise kısaca makâmı açıklar. Bu makamlar sırasıyla şöyledir: Nûr-ı İslâm, Kalb, Aşk-ı Cânân, Ru'yetullâh, Habbetü'l-Kalb, Suveydâ ve Behcetü'l-Kalb. *Hulâsa-i sühan* bölümünde ise nasihatâmiz bir üslupla hakikat yolunun sırlarından bahseder. Emîrî bu bölümde tekrar, anlattıklarının kendisine ait olmayıp Mevlânâ'dan nakil olduğunu ifade eder. Heft Tavr'ı, kâmil ve âzâd insanın vasıflarının anlatıldığı bölümler takip eder. 139-169 beyitleri arasındaki bu iki bölüm, Türkçedir. Emîrî eserini, 15 beyitlik Farsça münâcât ile hitâma erdirir.

3.2.3. Mahzen-i Râz¹⁵²

Emîrî'nin *Mahzen-i Râz* mesnevisi Atatürk Üniversitesi Seyfettin Özege Kitaplığı, Ağâh Sırrı Levend Koleksiyonunda 415 numaradadır. Emîrî bu mesnevisini *Râz-nâme*, *Esrâr-nâme*, *Mahzeni'r-Râz* şeklinde de zikretmektedir. Emîrî'nin *Mahzen-i Râz* mesnevisi, aynı koleksiyonda 416 numara ile mukayyet *Sohbet-nâme* ile birlikte ciltlenmiştir. Yazmanın cildi; deri, bordo rengi ve şemselidir. Tamamı 61 varak olan yazmanın zahriye varağı kopmuş, yerine âdi kağıt konularak cilde yapıştırılmıştır. *Mahzen-i Râz*, 1b-26a varakları arasındadır. Nesih hatla kaleme alınan nüsha, harekelidir. Her sayfada, çift sütun hâlinde 17 satır vardır. Sayfa kenarlarına ve başlıklara, altın yaldızla

¹⁵¹ Attâr-i Nişâbüri, *Mantuku't-Tayr*, s. 380-417.

¹⁵² Bu mesnevî, tarafımızdan kitap hâlinde neşre hazırlanmış olup yayımlanma safhasındadır.

çetvel çekilmiştir. Eserin serlevhası, çiçek motifleriyle müzehheptir. Fakat eser adı bulunması gereken kısım boş bırakılmıştır. Siyah mürekkeple mahtût eserin başlıklarında, altın yıldız kullanılmıştır. Yazmanın bütün yapraklarının (b) yüzünde reddâde vardır. Ayrıca sonradan kurşun kalemlle, yeni rakamlarla sayfalar numaralandırılmıştır.

Emîrî *Mahzen-i Râz*'ını 997/1578 yılında tamamlamıştır. Eserin sonunda *târîh-i nüsha* başlığı altında, mesnevisinin tamamlanmasına şu tarihi düşmüştür: “*Zî hâtif hâstem târîh-i itmâm / Çe târîh-i nikû in Mahzeni'r-Râz*”¹⁵³ Bu beyitteki “*in Mahzeni'r-Râz*” ibaresi, eserin tamamlandığı tarihe işaret etmektedir. *Mahzen-i Râz* 800 beyitten müteşekkildir. Mesnevi, aruzun *me'â'ilün me'â'ilün fe'ülün* kalıbı ile kaleme alınmıştır. Türkçe kaleme alınan bu mesnevinin bölüm başlarındaki girizgâh ve sonlarındaki dua mahiyetindeki birkaç beyit umumiyetle Farsçadır. Emîrî'nin diğer mesnevilerine nazaran mesnevideki Farsça beyitlerin nisbeti, Türkçeye göre oldukça düşüktür. Ayrıca eserdeki başlıkların tamamı Farsçadır.

Mahzen-i Râz; mukaddime (manzumeleri), on makâle ve hâtimedden müteşekkildir. Her makâlede -birkaç istisna hâriç- konun işlendiği asıl bölüm, “tenbîh-i sühan”, “hikâyet”, “maksûd-ı temâmî-i sühan / maksûd-ı sühan” bölümleri vardır. Emîrî mesnevisine, Allah'ın müteâlliği vasfında kaleme aldığı 14 beyitlik tevhîd ile başlar. Bu manzumeyi, 16 beyitlik peygamber na'tı takip eder. *Du'â-i Pâdişâh-ı İslâm* başlığı altında, dönemin padişahı III. Murâd hakkında, medhiye ve duadan mürekkep manzume yer alır. *Mahzen-i Râz*'ın 48-63 beyitleri arasında, söz söylemenin vasfı ve fazileti hakkında bölüme yer verilmiştir. Mukaddime manzumeleri tamamlandıktan sonra asıl bölüme geçilir. *Mahzen-i Râz*'ı oluşturan on makale, sırasıyla şöyledir: Zât-ı Bârî Subhânehu Te'âlâ, der-ma'rifet-i sıfât-ı Te'âlâ ve Tekaddes, der-ma'rifet-i esmâ-i Te'âlâ, der-ma'rifet-i ef'âl, der-ma'rifet-i 'ilm, der-ma'rifet-i insân, der-ahlâk, der-ahvâl-i insân, der-makâmât-ı insân, der-ma'rifet-i insân.

Mahzen-i Râz'ın altıncı ve onuncu makaleleri, aynı ismi taşımaktadır. Bu durum, müellifin dalgınlığı ya da müstensihnin ihmâlinden kaynaklanmış olmalıdır. Muhtevâsından hareketle onuncu makâlenin *der-fazîlet-i insân* şeklinde isimlendirilmesi mümkündür. Emîrî ele aldığı her bahsi hikâyelerle zenginleştirmiş ve bundan hangi dersleri almamız gerektiğini ayrıca belirtmiştir. Emîrî *Mahzen-i Râz*'ını, Nizâmî'nin *Mahzenü'l-Esrâr*'ından ilhâm ile vücuda getirmiştir. Nitekim *Mir'atü'l-Ebrâr*'ında, “Ben Nizâmî'den dilerdüm bes nişân / Oldı *Esrâr*-ile kalbüm şâdmân” beytiyle bu hususa işaret etmiştir.¹⁵⁴ Fakat her iki eser arasında sadece, meselelerin ele alınışı yönünden benzerlik vardır. Nizâmî'nin *Mahzenü'l-Esrâr*'ı hikemî, Emîrî'nin *Mahzen-i Râz*'ı ise tasavvufî zemînde kaleme alınmıştır.

153 Tercümesi: Tamamlama tarihini hâtiften diledim, ne güzel bir tarih olur bu *Mahzenü'r-Râz*. Bkz. Emîrî, *Mahzen-i Râz*, Atatürk Üniversitesi Seyfettin Özege Kitaplığı, Ağâh Sırrı Levend Koleksiyonu, no: 415, vr. 26a.
154 Emîrî, *Mir'atü'l-Ebrâr*, no: 2584, vr. 41a.

3.2.4. *Sohbet-nâme* [Tercümesi]

Emîrî'nin nüshası günümüze ulaşan dördüncü mesnevîsi, *Sohbet-nâme*'dir. Atatürk Üniversitesi Seyfettin Özege Kitaplığı, Ağâh Sırrı Levend Koleksiyonunda 416 numarada kayıtlı bulunan eser, *Mahzen-i Râz*'ı da hâvî olan yazmanın 27b-61a varakları arasındadır. Bu mesnevi, Sibel Üst tarafından makale hâlinde neşredilmiştir.¹⁵⁵ 999/1591 yılının baharında tamamlanan bu mesnevisine şair, “Bu vârid oldı itmâmına târîh / Bu *Sohbet-nâmedür* sâhib-dilân” beytiyle tarih düşmüştür.¹⁵⁶ Emîrî'nin bu eseri, İmâd Fakîh-i Kirmânî'nin aynı adı taşıyan mesnevisinin ilâveli tercümesidir.¹⁵⁷ Şair, eserinde kaynak metne işaret etmemiştir. İmâd Fakîh'in *Sohbet-nâme*'si Türkçeye ilk kez Emîrî tarafından tercüme edilmiştir ve bu eserin bir başka çevirisi şimdilik bilinmemektedir.

Dönemin hükümdarı III. Murâd adına kaleme alınan eser, 1059 beyitten müteşekkildir ve aruzun *meḫâ'ilün meḫâ'ilün fe'ülün* kalıbıyla kaleme alınmıştır. Kaynak metnin vezni ise *fe'ülün fe'ülün fe'ülün fe'ül*'dür. *Sohbet-nâme*; dîbâce, mukaddime, on makâle ve hâtimedden oluşmaktadır. Emîrî eserine, iki kıtayı muhtevî kısa bir dîbâce ile başlar.¹⁵⁸ Mukaddime manzumeleri ise tevḫîd, münâcât, tazarru, na't, medih ve sebab-i teliften oluşmaktadır.¹⁵⁹ Medih ve sebab-i telif haricindeki bölümler İmâd Fakîh'ten tercümedir.¹⁶⁰ Asıl metinde bulunan *fi'l-hasbihâl, el-mektûb, fi şikâyeti 'z-zamân, iltimâs-i Sohbet-nâme, kelime-i çend der-şerh-i hâl-i dil ü 'aşk* bölümleri tercüme edilmemiştir.¹⁶¹ *Sohbet-nâme*'yi oluşturan makaleler şunlardır:

- 1- *Der-edeb-i ehl-i hikem ü fermân* (35b-38b)
- 2- *Der-edeb-i ehl-i tarîkat* (39a-41a)
- 3- *Der-edeb-i sohbet-i ehl-i 'ilmân* (41a-43b)
- 4- *Der-edeb-i ehl-i dünyâ* (43b-45b)
- 5- *Der-edeb-i fakîrân* (45b-48a)
- 6- *Der-edeb-i müsâfir* (48a-51a)
- 7- *Der-edeb-i ehl-i fütüvvet* (51a-53a)
- 8- *Der-edeb-i ehl-i 'aşk* (53a-55a)
- 9- *Der-edeb-i hûb-rûyân* (55a-57a)
- 10- *Der-edeb-i mutribân* (57b-59b)

Emîrî, İmâd Fakîh'ten farklı olarak her makâlede Farsça bir gazele ve “bakiyye-i sühan”

¹⁵⁵ Sibel Üst, “Emîrî ve *Sohbet-Nâmesi*”, *Turkish Studies*, S. 2/4, Ankara 2007, s. 938-1014. Sibel Üst'ün bu makalesi, şairin biyografisi ve eseri hakkındaki değerlendirmeler ile metnin okunması yönünden hatâlarla malûldür. Bu sebeple, eserle ilgili değerlendirmelerimizde yazma nüsha esas alınmıştır.

¹⁵⁶ Emîrî, *Sohbet-nâme*, Atatürk Üniversitesi Seyfettin Özege Kitaplığı, Ağâh Sırrı Levend Koleksiyonu, no: 416, vr. 60a.

¹⁵⁷ Bkz. Hâce İmâduddîn Ali Fakîh-i Kirmânî, *Penç Genc*, haz. Ruknuddîn Humâyûn-Ferrûh, İntişârât-i Dânişgâh-i Millî İrân, Tahrân 1356, 94-148.

¹⁵⁸ Emîrî, *Sohbet-nâme*, vr. 27b-28a.

¹⁵⁹ Emîrî, *Sohbet-nâme*, vr. 28b-33a.

¹⁶⁰ Bkz. Hâce İmâduddîn Ali Fakîh-i Kirmânî, *Penç Genc*, s. 94-97.

¹⁶¹ Bkz. Bkz. Hâce İmâduddîn Ali Fakîh-i Kirmânî, *Penç Genc*, s. 101-110.

başlıklı bölüme yer vermiştir.¹⁶² Şâir bu bölümlerde, ilgili bahiste anlatılan hikâye etrafında, açıklama ve nasihatlerde bulunur. Emîrî; münâcât, tarih ve hâtîme bölümleriyle eserini tamamlar. Didaktik mâhiyetteki bu eserin takriben beşte biri Farsçadır. Sohbet usûl ve adâbının anlatıldığı bu eser, nasihat-nâme özellikleri göstermektedir. Cemiyetin farklı sınıf ve zümreleriyle sohbet ederken dikkat edilecek hususların anlatıldığı bu eseri, siyaset-nâme geleneği içinde şekillenen âdâb-nâmelere dâhil etmek de mümkündür.

3.2.5. *Ahlâk-ı Kâmilîn*¹⁶³

Emîrî'nin tercüme yoluyla vücûda getirdiği bir diğer eseri *Ahlâk-ı Kâmilîn*'dir. Bu eser, Uppsala Üniversitesi Kütüphanesi'nde O Vet. 63 numarada kayıtlı mecmuada yer almaktadır.¹⁶⁴ Şâirin *Bostan* tercümesi ve *Sıfatu'l-Âşıkîn*'i de bu mecmuadadır. *Ahlâk-ı Kâmilîn*, 290 varaktan müteşekkil olan bu mecmuanın 176b-231a varakları arasındadır. Emîrî'nin bu eseri, Hâcû-yı Kirmânî'nin *Kemâl-nâme* adlı mesnevisinden serbest ve ilaveli bir tercümedir.¹⁶⁵ *Ahlâk-ı Kâmilîn* 1681, kaynak metin olan *Kemâl-nâme* ise 1884 beyittir. *Ahlâk-ı Kâmilîn*'in takriben yarısı Farsçadır. Mesnevi, *Kemâl-nâme*'nin vezni olan *fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün* kalıbı ile kaleme alınmıştır.

Emîrî mesnevisine, “Çonîn âmed be-dil ilhâm-i târîh / Safây-i cân ki bûd ahlâk-i nîkû” beytini tarih düşmüştür. Beytin altına ise rakamla 1000/1591 yazılmıştır.¹⁶⁶ Fakat bu tarih mısrasının ebced değeri, 1090'a tekabül etmektedir. Bu türden ebced hatalarına şairin diğer eserlerinde de tesadüf edilmektedir. Emîrî *Ahlâk-ı Kâmilîn* adlı mesnevisinin sebab-i telif bölümünde, eserine başladığı sırada kış (zemistân) mevsiminin eriştiğini söyler. Bu durumda Emîrî, 1000 yılının Rebûlevvel ayında (Aralık 1591) eserini yazmaya başlamış olmalıdır.¹⁶⁷

Emîrî eserine; Farsça ve Türkçe mülemmâ, nesir ve nazım karışık bir dibâce ile başlar. Dibâceyi tevhit, münâcât, na't ve sebab-i teliften oluşan mukaddime manzumeleri takip eder. Her bölümün sonunda birer gazele de yer verilmiştir.¹⁶⁸ Hâcû'nun *Kemâl-nâme*'sinde yer alan Ebî İshak İbrâhîm Kâzerûni medhi ve hakikî maksûda ulaşımda seyr ü sülûkun sırlarının anlatıldığı bölüm, *Ahlâk-ı Kâmilîn*'de bulunmaz.¹⁶⁹ Devamında,

162 İmad Fakih sadece onuncu makalede bir gazele yer vermiştir. Bkz. Hâce İmâduddîn Ali Fakih-i Kirmânî, *Penç Genc*, s.145-6.

163 Bu eser, Dr. Taner Gök tarafından neşre hazırlanmaktadır.

164 Ali Muhaddis, *Catalogue of the Persian Manuscripts in Uppsala University Library*, ACTA Bibliothecae R. Universitatis Upsaliensis, Uppsala Universitet, Sweden 2013, s.10.

165 Bkz. Hâcû-yı Kirmânî, *Hamse*, haz. Sa'îd Niyâz Kirmânî, Dânişgâh-i Şehîd Bâhuner Kirmânî, Dânişkede-i Edebiyât u Ulûm-i İnsânî, Çâphâne-i Nefs-i Cihân, Kirmân 1370, s. 101-198.

166 Tercümesi: Gönle, tarih ilhamı şöyle geldi: Cânın safası güzel ahlak idi. Bkz. Emîrî, *Ahlâk-ı Kâmilîn*, Uppsala Üniversitesi Kütüphanesi, no: O Vet. 63, vr. 228a.

167 Emîrî, *Ahlâk-ı Kâmilîn*, vr. 177a.

168 *Ahlâk-ı Kâmilîn*'de toplam 22 Farsça gazele vardır.

169 Kemal, 108-113.

hakikat yolculuğunun sırlarını öğrenmek üzere; tasavvuf sâlikinin su, toprak, hava ve ateş ile muhaveresine geçilir. Sekiz başlık altında gerçekleşen bu muhavereye, Emîrî de mesnevisinde yer vermiştir. Bu bölümler tamamlandıktan sonra kitabın asıl fasıllarına geçilir.

Ahlâk-ı Kâmilîn, *Kemâl-nâme* gibi 12 bâbdan oluşur. Her bâbda evvelâ konunun şerhedildiği bölüm yer alır. Daha sonra mevzûya muvâfık bir hikâyeye nakledir. “Hâsıl-ı ma'nî vü masdûka-i suhan” başlığı altında ise hikâyeden murâdın ne olduğu ortaya konur. *Ahlâk-ı Kâmilîn*'de bu son bölüm, “hâsıl-ı suhan”, “hâsıl-ı ma'nâ” ya da “masdûka-i suhan” başlığıyla sunulmuştur. Emîrî kaynak metinden farklı olarak her bölümde bir gazele yer verir. Bazı bölümlerde ise münâcât ve nushiyye muhtevalı kısa mesnevi bölümleri de bulunmaktadır. *Ahlâk-ı Kâmilîn*'i oluşturan 12 bâb şunlardır:

1- *Sayd-i dilhâ* (Gönüllerin avlanması)

2- *Mutî' bûden u hod-râ 'âciz dânisten*¹⁷⁰ (İtâatkâr olup kendini âciz bilmek)

3- *Terk-i ta'alluk-i gayrî u sâfî kerden-i mir'ât-i dil*¹⁷¹ (Mâsivâyla alâkayı terk etmek ve gönül aynasını saflaştırmak)

4- *Der-fezâyil-i edeb u şart-i ân ri'âyet kerden* (Edebin faziletleri ve onun şartlarına riayet etmek hakkında)

5- *Der-fevâyyid-i hâmuşî u fezâ'il-i ân* (Sükûtun fayda ve faziletleri hakkında)

6- *Der-bî-vefâyi-i rûzgâr u hazer kerden ez-û* (Zamanın vefasızlığı ve ondan sakınmak hakkında)

7- *Der-irtihâl u hâl-i guzeştegân u hikem ber-avâkıb âmed*¹⁷² (İrtihâl, geçip gidenlerin hâli ve âkıbetin hikmetleri hakkında)

8- *Der-i'tibâr-i asâlet u izhâr-i ânçe der-cibillet-i û* (Asillığın itibarı ve insanlarda alâmetlerinin zuhûru hakkında)

9- *Der-beyân-i hâl-i aktâb u mukarrebân-i hazret-i rubûbiyyet* (Sufilerin kutublarının hâlinin beyanı ve rübûbiyet makamının mukarrepleri)

10- *Der-hâl-i iz'ân-i sâlûsân*¹⁷³ (Riyâkârların izânlarının durumu hakkında)

11- *Hâl-i şeyhân-i âsitâne-dâr*¹⁷⁴ (Post sahibi şeyhlerin hâli)

170 *Kemâl-nâme*'de “âciz” yerine “âsî” kelimesi yer almaktadır ki manaya muvâfık olanı da budur. Bkz. Hâcû-yi Kirmânî, *Hamse*, s. 135.

171 Bu başlık *Kemâl-nâme*'de oldukça farklıdır: *Der-terk-i hestî u ez-câm-i vera'-i mestî kerden* (varlığı terketmek ve vera' kadehinden mest olmak hakkında). Bkz. Bkz. Hâcû-yi Kirmânî, *Hamse*, s. 139.

172 *Kemâl-nâme*'de “avâkıb âmed” ibaresi “avâkıb-i umûr” şeklindedir ki bu hâli manâ yönünden daha doğrudur. Bkz. Hâcû-yi Kirmânî, *Hamse*, s. 157.

173 *Kemâl-nâme*'de bu bâb, *der-zerrekân-i mutasavvif u sâlûsân-ı mutasallif* (şarlatan riyâkârlar ve mutasavvif hilebâzlar hakkında) başlığını taşımaktadır. Bkz. Hâcû-yi Kirmânî, *Hamse*, s. 171.

174 *Kemâl-nâme*'de bu bâb, *der-sıfat-i şeyhân-i merdum-âzâr u şühân-i âsitâne-dâr* (insanları inciten şeyhlerin

12- *Der-'afv u igmâz-i 'ayn der-hatây* (Kusurları görmezden gelme ve af hakkında)

Bâblar tamamlandıktan sonra Emîrî, *medh-i şeyh* başlığı altında Hâcû-yı Kirmânî'nin medhinde bulunur ve sözün faziletleri bahsine temas eder.¹⁷⁵ *Kemâl-nâme*'de ise Cemâlüddîn Ebû İshak Mahmûd hakkında uzunca bir medhiye vardır.¹⁷⁶ Hâcû-yı Kirmânî'nin kendi oğlu Mucirüddîn Alî'ye hitapla kaleme aldığı nushiyye, Emîrî'de gençlere ve dostlara şeklinde takdîm edilir.¹⁷⁷ *Ahlâk-ı Kâmilîn, târîh-i kitâb ve hâtîme-i kitâb der-hasb-i hâl* bölümleriyle nihâyete erer. *Kemâl-nâme* ise yaşanan zamanın zemmi ve hatime manzumesiyle son bulur.

Pend-nâme geleneğinin mahsûlü olan Hâcû-yı Kirmânî'nin *Kemâl-nâme*'si ilk kez Emîrî tarafından Türkçeye tercüme olunmuştur. Bu yönüyle ilk olan *Ahlâk-ı Kâmilîn*, tercüme niteliği taşımakla birlikte Farsçanın bu denli yoğun kullanıldığı nâdir eserlerden olarak kayıtlara geçmektedir. Emîrî, konunun şerh edildiği bölümleri kaynak metne göre daha kısa tutmuştur. Yine bu bölümlerde, asıl metinde yer alan ifadeleri kısmî değişikliklerle Farsça olarak yeniden ifade etmiştir. Bu durum kanaatimizce, şairin Farsça yazma alışkanlığından kaynaklanmaktadır.

3.2.6. *Sifâtu'l-Âşîkîn* [Tercümesi]¹⁷⁸

Bu mesnevi, Upsala Üniversitesi Kütüphanesi'ndeki O Vet. 63 numaralı yazmanın 235b-290b varakları arasında bulunmaktadır. *Ahlâk-ı Kâmilîn*'den kısa bir süre sonra kaleme alınmaya başlanan *Sifâtu'l-Âşîkîn*, aynı yılın Nevruz gününde tamamlanmıştır.¹⁷⁹ Buna göre de eserin tamamlanma tarihi 7 Cemâziyelâhir 1000/21 Mart 1592'dir. Hilâlî-i Çağatayî'nin aynı adı taşıyan eserinden tercüme yoluyla vücuda getirilen eser, 1799 beyitten oluşmaktadır.¹⁸⁰ Bu mesnevinin takriben dörtte biri Farsçadır. Emîrî tercümesinde, kaynak metnin vezni olan *mefâ'ülün mefâ'ülün fe'ülün* kalıbını muhafaza etmiştir. *Sifâtu'l-Âşîkîn*, 20 bâbdan oluşmaktadır. Her bâbda, mevzuya uygun bir hikaye ve gazele yer verilmiştir. Âşığın hâl, tavır ve vasıflarının şerhedildiği *Sifâtu'l-Âşîkîn*, tasavvufî nitelikli bir eserdir.

vasıfları ve âsitane şuhları) Bkz. Hâcû-yı Kirmânî, *Hamse*, s. 177.

175 Emîrî, *Ahlâk-ı Kâmilîn*, vr. 225a-225b.

176 Hâcû-yı Kirmânî, *Hamse*, s. 187-190.

177 Hâcû-yı Kirmânî, *Hamse*, s. 190-193; Emîrî, *Ahlâk-ı Kâmilîn*, vr. 226a-228a.

178 Bu mesnevi kısa bir süre önce yayımlandığı için eser hakkındaki değerlendirmeler kısa tutulmuştur. Bkz. İsmail Güleç, Güler Doğan Averbek ve Turgay Şafak (haz.), *Gönül Erlerinin Vasıfları: Emîrî'nin Sifâtu'l-Âşîkîn Tercümesi*, Büyüyen Ay, İstanbul 2019.

179 Emîrî, *Sifâtu'l-Âşîkîn*, Uppsala Üniversitesi Kütüphanesi, no: O Vet. 63, vr. 286a.

180 İsmail Güleç, Güler Doğan Averbek, "Gölgede Kalmış Bir Şairin Bilinmeyen Üç Tercümesi", *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, S. 18, 2018, s. 259.

3.2.7. *Bostân* [Tercümesi]

Emîrî'nin Upsala Üniversitesi Kütüphanesi, O Vet. 63 numarada kayıtlı bulunan yazmadaki bir diğer eseri *Bostân* tercümesidir. Mecmuanın 1b-170a varakları arasında yer alan eser, Sâdî-i Şîrâzî'nin meşhûr mesnevisinin çevirisidir. Emîrî, bu tercümesini 1001/593 yılında tamamlamıştır. 5460 beyitten müteşekkil tercüme mesnevinin yaklaşık 1250 beyti Farsçadır.¹⁸¹ Sadî-i Şîrâzî'nin *Bostân*'ının Gulâm-Huseyn Yûsufî tarafından neşredilen tenkitli metni ise 4011 beyitten oluşmaktadır.¹⁸² Emîrî, kaynak metnin veznini koruyarak tercümesinde *fe'ülün fe'ülün fe'ülün fe'ül* kalıbını kullanmıştır.

Emîrî'nin *Bostân* tercümesinin mukaddimesi tevhîd, na't ve sebab-i telif bölümlerinden oluşur.¹⁸³ Tevhîd ve na't bölümlerinde birer kısa kasideye de yer verilmiştir. Kaynak metinde, tevhîd ve münâcât kasideleri yoktur. Emîrî tercümesini kimseye sunmadığı için mukaddime medhiyye bulunmaz. Sadî'de ise Ebûbekr bin Sa'd bin Zengî ve Muhammed bin Sa'd bin Ebûbekr için kaleme alınmış iki medhiyye ve nasihatın önemine işaret eden bir hikaye vardır. Emîrî sebab-i telif bölümünde, *Bostân*'nın kıymet ve ehemmiyetinden bahsettikten sonra insanlara faydalı olacağı gayesi ve kendisinin dua ile anılması temennisi ile böyle bir tercümeye başladığını söyler. Yine bu bölümde eserin fihristini takdîm eder.

Sadî-i Şîrâzî, *Bostân*'ını on bâba ayırmıştır. Her bâbın girişinde ilgili bahsin kısa bir şerhi yapılmış, ardından hikâye, temsîl ve tenbîhlere geçilmiştir. Tercümesinde kaynak metne bağlı kalan Emîrî, bâb sayısı ve nizâmını muhâfaza etmiştir. Fakat bâbların isimlendirmelerinde bazı değişiklikler yapmıştır. Mesela *Bostân*'ın ilk bâbı *der-'adl u tedbîr u re'y* iken Emîrî aynı bâbı *der-'adl u insâf u hüsn-i evsâf* şeklinde isimlendirmiştir. Bu yönüyle Emîrî'nin tercih ettiği başlıklar daha kapsamlıdır ve detaylara işaret etmektedir. *Bostân* tercümesinin bölümleri ve yazmadaki varak aralıkları şu şekildedir: Der-'adl u insâf u hüsn-i evsâf (7b-46b), der-ihsân be-insân (46b-69b), der-aşk-ı cüvânî vü der-sühan-ı esrâr-ı pinhânî (69b-85a), der-tevâzu' (86b-104b), der-rızâ (104b-113a), der-kanâ'at (113a-120b), der-fazîlet-i hâmûşî vü terbiyyet (121a-137a), der-şükr-i Rabbü'l-âlemîn (137a-148b), der-tevbe vü tevfiik (149a-163a), der-münâcât iltimâs-ı hâcât (163a-167b).

Sadî-i Şîrâzî'nin *Bostân*'ı, onuncu bâbın sonundaki günâhkâr sarhoşun Allah'a münâcâtını konu alan hikaye ile tamamlanır. Emîrî'nin tercümesinde ise bu hikayeden sonra hâtîme manzumeleri gelir. Emîrî *sühan-ı hasb-i hâl* bölümünde, tercümesinin gaye ve esaslarından bahseder.¹⁸⁴ Şair tercümesinde yer yer kaynak metinden iktibaslar yaptığını dile getirir. Tamamı Farsça olan '*özr-hâhî* bölümünde şair aczini beyan ile

181 Güleç, "Gölgede Kalmış Bir Şairin Bilinmeyen Üç Tercümesi", s. 256.

182 Sa'dî, *Büstân (Sa'dî-nâme)*, haz. Gulâm-Huseyn Yûsufî, ed. Mehdi Muhakkık, İntişârât-i Müessesesi-i Mütâlaât-i İslâmî, Dânişgâh-i McGill Şube-i Tahrân, Tahrân 1359, s. 254.

183 Emîrî, *Bostân*, vr. 1b-6a.

184 Emîrî, *Bostân*, vr. 164b-165a.

Allah'a yakarıшта bulunur.¹⁸⁵ *Târîh* bölümünde Emîrî, eserinin tamamlanmasına “*Zî-hâtîf ân çonîn uftâd târîh / Çe pend âyed belî in Bûstânes*” beytini tarih olarak düşer.¹⁸⁶ Bu mısranın ebced değeri olan 1001/1592, mısranın altına rakamla yazılmıştır. *Bostân* tercümesi, *der-medh-i Şeyh Sa'dî u du'â-i ân ve iltimâs-i du'â* bölümleriyle tamamlanır.¹⁸⁷

Bostân tercümesinin sonunda, farklı isimler tarafından kaleme alınmış beş takrîz ve şairin eseri hakkındaki takdîm metni yer alır. Takrîzlerden ilki, Bolu şehriden Abdurrahman'ın Arapça olarak yazdığı takrîzdir.¹⁸⁸ Emîr Mehmed tarafından kaleme alınan ikinci takrîz ise Farsçadır.¹⁸⁹ Takrîz sahibi, *Bostân*'ın 655/1257 yılında, iki bayram arasında Sadî-i Şîrâzî tarafından vücuda getirildiğini; 340 yıl sonra da Emîrî tarafından yine iki bayram arasında tercüme edildiğini söyler. Emîr Mehmed'in “340 yıl sonra” ifadesi, tercümenin tamamlanma tarihine muvâfık değildir. Fakat iki bayram arasında tamamlandığı ifadesi, tercümenin 1593 yılının Temmuz-Eylül ayları arasında kaleme alındığına işaret etmektedir. Eser için kaleme alınan üçüncü takrîz Arapça olup Yıldırım Han Câmîi'nde vaizlik yapan Şeyhzâde Mehmed'indir. Dördüncü takrîz, Seyyid Mehmed ibn Seyyid Abdullâh ibn Seyyid Bâlî tarafından manzum ve mensur karışık Farça bir takrîzdir.¹⁹⁰ Bu takrîzin imza yerinde, “Şevvâl 1001” tarih kaydı bulunmaktadır. Buradan hareketle - Emîr Mehmed'in takrîzi de göz önünde bulundurularak- *Bostân* tercümesinin 1593 yılının Temmuz ayında tamamlandığı sonucuna ulaşılmaktadır. Son takrîz metni, Halvetî meşâyihinden Bolulu Abdulgaffâr ibn Şeyh Muslihiddîn tarafından kaleme alınmıştır.¹⁹¹ Bu takrîz de manzum ve mensur olup Farsçadır. Dördüncü metin olarak yer alan takdîm Emîrî'nin kaleminden çıkmış olup manzûm ve müseccâ mensûr bir metindir.¹⁹²

3.2.8. *Gülşen-i Ebrâr* [Tercümesi]

Emîrî'nin son kalem mahsûllerinden olan *Gülşen-i Ebrâr*, Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde 2584 numarada kayıtlı bulunan yazmanın 1b-33a varakları arasında yer almaktadır.¹⁹³ III. Osmân'ın mührünü taşıyan bu yazma, aynı sultan tarafından Nuruosmaniye Kütüphanesi'ne vakfedilmiştir. 77 varaktan müteşekkil olan bu yazma; nesih hatla mahtût olup kısmen harekeliidir. Sayfa kenarlı altın varakla cetvelenmiş olup çift sütun üzere 17 satırdır. Bölüm başlıkları altın varakla yazılmıştır. Çiçek motifleriyle

185 Emîrî, *Bostân*, vr. 165a-166b.

186 Tercümesi: Hâtiften tarihi söyle düştü: Onun bu *Bostân*'ı ne güzel bir nasihattir.

187 Emîrî, *Bostân*, vr. 169b-170a.

188 Emîrî, *Bostân*, vr. 171b.

189 Emîrî, *Bostân*, vr. 172a.

190 Emîrî, *Bostân*, vr. 173b.

191 Emîrî, *Bostân*, vr. 174a.

192 Emîrî, *Bostân*, vr. 173a.

193 Bu mesnevi, *Mir'atü'l-Ebrâr* ile birlikte Erol Çöm tarafından yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Bkz. Erol Çöm, Emîrî'nin *Gülşen-i Ebrâr* ve *Mir'atü'l-Ebrâr* Mesnevîleri (İnceleme-Metin), (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2001. YÖK tez sisteminde kayıtlı olmayan bu teze ulaşmak mümkün olmamıştır.

müzeyyen serlevhanın eser adı için ayrılan bölüm boş bırakılmıştır.

III. Mehmed'e sunulan *Gülşen-i Ebrâr*'ın tamamlanmasına Emîrî, “Çu hâstem târîh âyed ez-kalem / *Gülşen-i Ebrâr âmed nâm-i in*” beytiyle tarih düşmüştür.¹⁹⁴ Fakat tarih mısrasının ebced değeri 1001/1592-3'e karşılık gelmektedir. III. Mehmed'in Osmanlı tahtına cülûsu ise 1003/1596 yılındadır. Tarih mısrasında, yazmadaki genel imlâ kaidelerinin dışına çıkmış ve “ebrâr” ile “nâm” kelimeleri, med işareti kullanılarak “ابرآر” ve “نآم” şeklinde yazılmıştır. Şâirin “medli imlâ” ile ebced değerini 1003/1596'a çekmek istemesi ihtimâl dairesindedir. Her hâlükârda bu mesnevinin tamamlanış tarihi, 1003 yılının Cemâziyelevvel ayından sonraya aittir. Sebeb-i telif bölümünde yer alan “Çünkü yine irdi bu vakt-i şubât / Hâtıra bes geldi hemân inbisât” beyti, *Gülşen-i Ebrâr*'ın III. Mehmed'in tahta çıkışından kısa bir süre kaleme alınmış olma ihtimâlini güçlendirmektedir.¹⁹⁵

Emîrî eserinde, *Gülşen-i Ebrâr*'ının telif ya da tercüme olduğuna dair işârette bulunmamıştır. Benzer bir durum *Sohbet-nâme*'si içinde söz konusu idi. Şair bu eserini, Kâtibî-i Nişâbûrî'nin aynı adlı mesnevisinden serbest tercüme yoluyla vücuda getirmiştir.¹⁹⁶ 850 beyitten müteşekkil olan bu mesnevinin önemli bir kısmı, mukaddime manzumelerinden oluşmaktadır. Emîrî'nin tercümesi ise 663'ü Türkçe, 9'u mülemmâ, 360'ı Farsça olmak üzere 1032 beyitten müteşekkildir.¹⁹⁷ *Gülşen-i Ebrâr* aruzun *müfte'ilün müfte'ilün fâ'ilün* kalıbıyla yazılmıştır. Emîrî de tercümesinde aynı vezni tercih etmiştir.

Gülşen-i Ebrâr tasavvuf zemininde kaleme alınmış bir pend-nâmedir. Bu eserde; ilâhî aşkın sırları ve mertebelerinin yanı sıra insanın nefsinin özellikleri ve buna bağlı olarak kötü huylar şerh edilmiştir. Bahislerin temsîli sadedinde hikâyelere de yer verilmiştir. Emîrî, *Gülşen-i Ebrâr* tercümesinde önemli ölçüde kaynak metne bağlı kalmıştır. Kâtibî'nin eserinden farklı olarak şair, konunun işlendiği asıl bölümü alt başlıklara ayırmış ve kendi tasnîfine göre her bahsin sonunda bir gazele yer vermiştir.

3.2.9. *Mir'atü'l-Ebrâr*

Emîrî'nin bilinen son mesnevisi, *Mir'atü'l-Ebrâr*'dır.¹⁹⁸ Şairin bu mesneviden sonra herhangi bir eser kaleme alıp almadığı bilinmemektedir. *Mir'atü'l-Ebrâr*, Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde, 2584 numarada kayıtlı bulunan yazmanın 34b-77a

194 Tercümesi: Kalemde tarih isteyince, onun adı *Gülşen-i Ebrâr* oldu. Bkz. Emîrî, *Gülşen-i Ebrâr*, vr. 32b.

195 Emîrî, *Gülşen-i Ebrâr*, vr. 15b.

196 Bkz. Aysun Çakmak, *Kâtibî'nin Gülşen-i Ebrâr ve Mecma'u'l-Bahreyn'i*, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1997, s. 1-38 (Metin bölümü).

197 Erol Çöm, “16. Yüzyıl Şairi Emîrî ve *Gülşen-i Ebrâr* Mesnevisi”, *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, S. 20, 2008, s. 52.

198 Bu mesnevi, *Gülşen-i Ebrâr* ile birlikte Erol Çöm tarafından yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Bkz.

193 numaralı dipnot.

varakları arasında bulunmaktadır. Bu mesnevinin tam ismi *Mir'atü'l-Ebrâr u Muhtâru'l-Ahyâr*'dir. Emîrî bu eserin tamamlanmasına, "*Hâstem târîh âyed ber-kitâb / Ez-kalem Mir'ât-i Ebrâr âmede*" beytini tarih olarak olarak düşmüştür.¹⁹⁹ Eserin de ismi olan *Mir'ât-i Ebrâr* ibaresi, eserin bitiş tarihine işaret etmektedir. Fakat *Mir'ât-i Ebrâr*'ın ebced değeri, 1045'tir. Bu mesnevi, III. Mehmed'e sunulmuştur ve IV. Murâd'ın tahtta bulunduğu 1045/1035 yılında tamamlanması imkânsızdır. Şairin vefatını ele aldığımız bölümde açıkladığımız üzere, *Mir'ât-i Ebrâr*'ın tamamlanma tarihi kuvvetle muhtemel 1005/1596-1597'tir.

Emîrî, mesnevisinin *âgâz-ı kitâb-ı Mir'atü'l-Ebrâr* bölümünde kısaca kalem mahsûllerinden bahseder. İmâd Fakîh'ten *Tarîkat-nâme*'yi, Sadî-i Şîrâzî'den *Bostan*'ı tercüme ettiğini söyler. Enverî, Kemâl [-i Hocendî], Hasan-ı Dihlevî'nin şiirlerinden beslendiğini dile getirir. Nizâmî'den nişan vermek isterdim ve bu arzumu *Esrâr* [*Mahzen-i Râz*] ile yerine getirdim, dedikten sonra *Mir'atü'l-Ebrâr*'a şu şekilde işaret eder:

Şükrü li-llâh irdi kalbe dâd-ı Hak
Aldum anlardan muhayyel çün sebak

Hak müyesser eyleye tevhîdini
Güş idem girü beyân temcîdini

Müştemeldür cümle on bâba hemân
Pend için bu nüshada oldı 'ıyân²⁰⁰

Bu ifadeler, *Mir'atü'l-Ebrâr*'ın Emîrî'nin telifi olduğu intibasını uyandırmaktadır. Diğer eserlerinden bahsederken kimlerden tercüme ettiği ya da ilham aldığı zikreden Emîrî, bu mesnevisi için tasrîhte bulunmamıştır. Şair *Mir'atü'l-Ebrâr*'ını Kâtibî-i Nişâbüri'nin *Deh Bâb*'ından serbest tercüme yoluyla vücuda getirmiştir.²⁰¹ Emîrî'nin böyle bir tavri ihtiyar etmesi düşündürücüdür.

Kâtibî'nin *Deh Bâb*'ı, klâsik edebiyatta aşk-nâme, uşşâk-nâme, tuhfetü'l-uşşâk gibi isimlerle de anılan fakat deh-nâme şekliyle yaygınlık kazanan türde kaleme alınmış bir pend-nâmedir.²⁰² Kâtibî'nin bu mesnevisi, isminden de anlaşılacağı üzere on bâbdan oluşmaktadır. 1175 beyitten müteşekkil mesnevinin konu başlıkları şu şekildedir: Aşıklıkın beyânı, sohbet usûlü, kendini beğenmişlik, izzet, iyilikseverlik, kötülükten uzaklaşma, kanaat ve dostluk, rızâ, kesretle alâkayı kesmek, mâsivayı terkeredek birliğe ulaşmak. Her bâbda konuya uygun olarak beşer hikâyeye nakledilmiştir. Mesnevi, aruzun *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün* kalıbıyla kaleme alınmıştır.

199 Tercümesi: Kitap için tarih istedim, kaleminden *Mir'at-i Ebrâr* geldi. Bkz. Emîrî, *Mir'atü'l-Ebrâr*, vr. 76b. 200 Emîrî, *Mir'atü'l-Ebrâr*, vr. 41a.

201 Mehmet Vanlıoğlu, *İran Edebiyatında Dahnâmeler ve Kâtibi'nin Dahbâb'ı*, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1987, s. 1-78.

202 Bu eser daha evvel, Üsküplü Atâyî tarafından 911/1505-6'da Türkçeye nazmen tercüme olunmuştur. Bkz. Üsküplü Atâ, *Tuhfetü'l-Uşşâk*, haz. İ. Hakkı Aksoyak, Bizim Büro Basım Yayın Dağıtım, Ankara 2006.

Emîrî, Kâtîbî'nin *Deh Bâb*'ını *Mir'atü'l-Ebrâr* ismiyle tercüme etmiştir. Emîrî tercümesinde, kaynak metnini veznini muhafaza etmiştir. 1374 beyitten müteşekkil olan *Mir'atü'l-Ebrâr*'ın 325 beyti Farsça, 8 beyti ise mülemmâdır.²⁰³ Emîrî tercümesinde önemli ölçüde kaynak metne bağlı kalmıştır. Konu başlıkları ve hikâyelerde hiçbir değişikliğe gitmemiş, sadece diğer eserlerinde de gördüğümüz üzere her bâbda mevzûya muvâfık bir gazele yer vermiştir. Mukaddime ve hâtîme bölümlerinde ise kısmî ilaveler mevcuttur.

4. Edebî Kişiliği

Emîrî'nin hayatının ilk yılları hakkında, ne dönemin kaynaklarında ne de kendi eserlerinde bilgi olmadığı için yetişme şartlarından haberdar değiliz. Divan ve mesnevilerinin tasavvufî muhtevası, belli bir manevî tecrübeden geçtiğine işaret etmektedir. Fakat bu hususu somutlaştıracak karînelerden mahrûmuz. Şiirlerinde Farsçayı, Türkçe ile aynı seviyede kullanabilen şairin iyi bir eğitim aldığı tahmîn olunabilir. Bu noktada dikkate değer bir husus da Emîrî eserlerinde, Farsça şiir söyleyen birçok büyük şairin ismini zikrederken hiçbir Türk şairinden bahsetmez. Kanaatimizce bu durum, Emîrî'nin yetiştiği muhitten kaynaklanmaktadır. Babasının beylerbeyiliği sırasında Erzurum'da bulunduğunu düşündüğümüz Emîrî, bu şehrin kültürel ikliminden beslenmiş olmalıdır. Şairin doğumundan kısa bir süre evvel Osmanlı idâresine geçen Erzurum ve havalisi, Farsçanın hâkimiyetini hissettirdiği bir bölgeydi. Emîrî de böyle bir muhitte şiire alâka göstermiş ve Fars şairlerinin teşri altında yetişmiş olmalıdır. Nitekim şâir *Sohbet-nâme*'sinde, önceleri Farça (Şarkî) şiir söylemek makbûl iken şimdilerde Türkçe (Rumî) giderek yaygınlaştı demektedir:

Kimi geysün 'arûsun Rûmî hil'at
Anunla zâhir olsun hûb-tal'at

Libâs-ı ma'nî evvel oldı Şarkî
Libâs-ı Rûmî düşdi şimdi berki²⁰⁴

Osmanlı sahası şairlerinden olmasına rağmen Emîrî, eserlerinde yaşadığı dönemin edebiyat dünyasına ait hiçbir husustan bahsetmez. Bu yönüyle Osmanlı dünyasından uzak bir bölgeden gelmiş izlenimi uyandırmaktadır. Şiirlerinde sürekli olarak Fars şiirinin üstadlarından bahseden Emîrî, kendisini onların bir muakkibi olarak görür. Nitekim *Mir'atü'l-Ebrâr*'ında; Enverî-i Ebîverdi, Hakanî-i Şîrvânî, Nizâmî, Zahîr-i Faryâbî, Molla Câmî, Selmân-ı Sâvecî, Kemâl-i Hocendî, Hasan-ı Dihlevî, Husrev-i Dihlevî

203 Sadeddin Nüzhet Ergün, "Emîrî (Mir'at-ı ebrâr sâhibi)", s. 1259; Erol Çöm, "16. Yüzyıl Şairi Emîrî'nin Mir'atü'l-Ebrâr Adlı Mesnevisi", *İSTEM: İslâm, San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi*, C. VII, S. 13, 2009, s. 291.

204 Emîrî, *Sohbet-nâme*, vr. 31b.

gibi şairlerin isimlerini zikrederek onların açtığı vadide şiir söylediğini ve eğer o şairler bugün yaşasalardı kendisini takdir edeceklerini dile getirir.²⁰⁵ Klâsik edebiyatta bilhassa fahriyelerde bu türden ifadelere sık sık rastlanmaktadır. Kendilerini Fars şiirinin büyük şairlerine teşbîh ya da onlardan üstün olduklarına dair karşılaştırmalar, fahriyye tarzının neredeyse bir cüz'ü hâline gelmiştir. Fakat tarz ve üslûp yönüyle Emîrî'nin şiirleri ile zikrettiği şairlerin şiirleri arasında yakınlıktan bahsetmek mümkün değildir.

Emîrî'nin divanındaki gazel ve sâir nazım şekillerinde kaleme aldığı şiirlerinde, tasavvufî muhtevâ ve üslup hâkim bir unsur olarak göze çarpmaktadır. Şairin ikinci ve dördüncü divanını hâvî Fatih Kütüphanesi'ndeki 3780 numaralı yazmanın ilk sayfasına tasnîf için düşülen “*Dîvân-ı Emîrî* fi't-tasavvuf” ifadesi de bu hususa işaret etmektedir. Emîrî'nin şiirlerinde Hâfız-ı Şîrâzî, Molla Câmî ya da Kemâl-i Hocendî gibi gazel şairlerinin tesirinden bahsetmek mümkündür. Fakat Enverî-i Ebîverdî, Hakanî-i Şîrvânî, Zahîr-i Faryâbî ya da Selmân-ı Sâvecî gibi kaside şairlerinden ne sebk ne de mana yönüyle bir tesir söz konusu değildir.

Emîrî, 14 mesnevinin sahibi olarak Osmanlı sahasında mesnevi vadisinin en velut şairlerindedir. İmad Fakîh-i Kirmânî, Sadî-i Şîrâzî, Nizâmî-i Gencevî, Hacû-yı Kirmânî, Hilâlî-i Çağatayî ve Kâtibî-i Nişâbûrî'nin mesnevilerinden tercüme ve ilham yoluyla vücuda getirdiği eserler, Emîrî'yi önemli kılmaktadır. *Ahlâk-ı Kâmilîn*, *Sohbet-nâme*, *Gülşen-i Ebrâr*, *Mergûbu'l-Kulûb* ve *Sifâtu'l-Âşıkîn* mesnevileri Türkçeye ilk kez Emîrî tarafından tercüme edilmiştir. Bu yönüyle Emîrî, tercüme edebiyatının en önemli şairleri arasındadır. Tercüme tarzı ve kaynak metnin dilini kullanma cihetiyle de Emîrî'nin farklı bir yerde durmaktadır. Tercümelerinde Farsçayı yoğun olarak kullanan şair, Osmanlı tercüme geleneğinde hususî bir mevkinin sahibidir. Emîrî tercüme tarzına, *Bostân*'da şu şekilde işaret etmiştir:

Çü ma'nâya gayrı geyürdüm libâs
Düşer ba'zı yerde ola iktibâs

Hikâyetde düşdi çü gayrı hayâl
Nasîhat olupdur hemânâ makâl

Libâs-ı digerle geh oldı beyân
Yerinde düşe söz virür mi ziyân

O ta'yîb olunmaz bilür ehl-i hâl
Terâzû-yı 'akla konılır makâl²⁰⁶

205 Emîrî, *Mir'atü'l-Ebrâr*, vr. 77a.

206 Emîrî, *Bostân*, vr. 167b.

Emîrî tercümelerinde, yer yer kaynak metindeki ibareleri kısmen değiştirerek Farsça olarak yeniden ifade yolunu tutmuştur. Bazen de ibare değişikliğine gitmeksizin aynıyla beyit ya da mısraları iktibas ettiği de görülmektedir. Emîrî, eserlerinin neredeyse tamamını, ellili yaşlardan sonra ve on yıl gibi kısa bir zamanda vücuda getirmiştir. Şairin mesnevilerinde, nazım kusurlarına tesadüf edilmektedir. Bu durum yaşlılık devresinde eser vermeye başlayan Emîrî için tabii görülebilir.

Emîrî'nin eldeki eserlerinin yazmaları ya müellif hattı ya da saraya sunulmuş nüshalardır. Bu durum da bize göstermektedir ki Emîrî'nin şiirleri, edebiyat muhitlerinde tedâvüle girmemiştir. Bu nedenle de tezkire müellifleri ve mecmua musânniflerinin nazarlarından uzak kalmıştır. Dört divan ve 14 mesnevinin sahibi olarak döneminde akis bırakmamasının esrarı da burada gizlidir. Emîrî, şiirlerinin yaşadığı dönemde yayılmadığını şu beytiyle kendisi de dile getirmektedir:

Emîrî nazmı hayfâ kim cihânda münteşir olmaz
Hayâl-i fikr-i rûyunla ol efsânende kalmışdır²⁰⁷

Sonuç

Bugüne kadar, hayatı ve eserleri hakkında çok az bilginin bulunduğu Emîrî, XVI. asrın gözlerden uzak kalmış şairidir. Anne ve baba tarafından iki büyük ailenin mensubu olan şair, uzun süre Osmanlı bürokrasisinde görev almıştır. Emîrî'nin babası, Kızıl Ahmed'in oğlu Musâ Paşa'dır. Annesi ise Pîrî Mehmed Paşa'nın kızı Ala Hatun'dur. Bugüne kadar araştırmalarda, son İsfendiyarlı beyi olan Kızıl Ahmed'nin iki oğlundan bahsedilmekteydi. Araştırmalarımız neticesinde, Kızıl Ahmed'in dokuz çocuğunun daha olduğu görülmüştür. Osmanlı Devleti'nde çakırcı, doğancı ve atmacacı sınıflarında istihdâm edilen Kızıl Ahmedliler; bürokraside oldukça etkili yerlere gelmişlerdir. Emîrî'nin babası Musâ Paşa 1527-1531 yılları arasında Bolu mirlivâlığı yapmıştır. 1543 yılında hayata gözlerini yuman Paşa'nın son görevi ise Erzurum'daki beylerbeyiliğidir.

1530'lar civarında Bolu'da dünyaya gelen Emîrî'nin ismi Mehmed'dir. Şairin çocukluk ve yetişme dönemleri hakkında kayıt bulunmamaktadır. 6 Rebülevvel 979/5 Ekim 1571 tarihinde dergâh-ı âlî müteferrikası olan şair sırasıyla Beyşehir, Ankara ve Bursa sancaklarında mirlivâlık yapmıştır. Ömrünün son yıllarını memleketi Bolu'da geçiren şairin biri kız olmak üzere üç çocuğu bilinmektedir. Fâtıma, Derviş ve Nûr Ahmed isimleri taşıyan bu çocuklar, Emîrî hayatta iken vefat etmişlerdir. 1605/1595-1596 yılından sonra vefat ettiği anlaşılan şairin mezarı, kuvvetle muhtemel Bolu'da bânisi olduğu Karaçayır Câmisi civârındadır.

²⁰⁷ Emîrî, *Dîvân-ı Sâni*, vr. 84b.

Farsçayı Türkçeye aynı seviyede şiir lisanı olarak kullanan Emîrî'nin dört divanı ve 14 mesnevisi vardır. Şairin divanlarından üçüncüsü hariç diğerlerinin nüshalarına ulaşılmıştır. Emîrî'nin *Heft Vâdî*, *Mergûbu'l-Kulûb*, *Mahzen-i Râz*, *Sohbet-nâme*, *Sıfatu'l-Âşıkîn*, *Ahlâk-ı Kâmilîn*, *Bostân*, *Gülşen-i Ebrâr*, *Mir'atü'l-Ebrâr*, *Aşk-nâme*, *Muhabbet-nâme*, *Tarîkat-nâme*, *Îrâdet-nâme* ve *Pend-nâme* isimlerini taşıyan 14 mesnevisi vardır. *Aşk-nâme*, *Muhabbet-nâme*, *Tarîkat-nâme*, *Îrâdet-nâme* ve *Pend-nâme*'nin nüshaları henüz gün yüzüne çıkmamıştır.

Döneminin en fazla eser veren şairlerinden olmakla birlikte Emîrî, Osmanlı edebiyat muhitlerinden uzak kalmıştır. Eserlerinin tamamına yakını memleketi Bolu'daki uzlet hayatında vücuda getirmiştir. İmad Fakîh-i Kirmânî, Sadî-i Şirâzî, Nizâmî-i Gencevî, Hacû-yı Kirmânî, Hilâlî-i Çağatayî ve Kâtibî-i Nişâbûrî'nin eserlerinden yaptığı çevirilerle, tercüme geleneğinin en önemli isimlerinden biri olmuştur. Tercümelerinde Farsçayı yoğun bir şekilde kullanması yönüyle, örneğine az rastlanır bir usûlü tercih etmiştir.

Kaynakça

- _____, *Defter-i Müsveddât-ı İn'âmât ve Tasaddukât ve Gayrihi*, Atatürk Kitaplığı, MC. O. 71.
- Abu Bakr-i Tihrihî, *Kitâb-ı Diyarbakriyya: Ak-Koyunlular Tarihi*, haz. Necati Lugal, Faruk Sümer, 2. bs., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993.
- Afyoncu, Erhan, "XVI. Yüzyılda Osmanlı Beylerbeyleri I: Temerrüd Ali Paşa", *Türk Tarih Kurumu Belleten*, C. LXV, S. 244, 2001, s. 1007-1033.
- Akpınar, İsa, *Klâsik Türk Şiirinde Tevhîd (Başlangıçtan XVI. Asrın Sonuna Kadar)*, (Yayımlanmamış doktora tezi), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2017.
- Akpınar, İsa, "XVI. Asır Şairlerinden Emîrî'nin Mergübu'l-Kulüb Tercümesi", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, S. 89, Mart 2019, s. 147-168.
- Armağan, Latif, *XVI. Yüzyılda Teke Sancağı: Tapu-Tahrir Defterlerine Göre*, (Yayımlanmamış doktora tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1996.
- Âşık Paşazâde, *Osmanoğulları'nın Tarihi: Tevârih-i Âl-i Osmân*, haz. Kemal Yavuz, M. A. Yekta Saraç, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2007.
- Atik, Kayhan, *Lütfi Paşa ve Tevârih-i Âl-i Osmân*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.
- Attâr-i Nişâbüri, *Mantıku'l-Tayr*, haz. Muhammed Rızâ Şeffî Kedkenî, İntişârât-ı Suhân, Tahrân 1384.
- Averbek, Güler Doğan (haz.), *Bolulu Emiri'nin İkinci ve Dördüncü Divanlarındaki Türkçe Şiirler*, Kitabevi, İstanbul 2019.
- Aydın, Bilgin - Ekrem Tak (haz.), *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H.919-927 / M. 1513-1521)*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul 2008.
- Aydın, Bilgin - Rıfat Günalan, "Ruuş Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Osmanlı Eyalet Teşkilatı ve Gelişimi", *Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies*, S. 38, 2011, s. 27-160.
- Aydın, Dündar, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı: Kuruluş ve Genişleme Devri 1535-1566*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998.
- Barkan, Ömer Lütfi, "H. 933-934 (M. 1527-1528) Malî Yılına Ait Bir Bütçe Örneği", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 15, S. 1-4 (Ekim 1953-Temmuz 1954), 1955, s. 251-329.
- Behiştî Ahmed Çelebi, *Târîh-i Behiştî: Vâridât-ı Subhânî ve Fütühât-ı Osmânî (791-907-1389-1502)*, haz. Fatma Kaytaç, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2016.

- Birgören, Hamdi (haz.), *Bolu Vilâyeti Salnâmesi: Miladî 1925 Rumî 1341*, Bolu Belediyesi Bolu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Bolu 2008.
- BOA , Kamil Kepeci 262, *Sancak Tevcîh Defteri*.
- BOA, 45 Numaralı Mühimme Defteri.
- Çakar, Enver, “XVI. Yüzyılda Şam Beylerbeyliğinin İdarî Taksimatı”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. XIII, S. 1, Elazığ, 2003, s. 351-374.
- Çakmak, Aysun, *Kâtibi'nin Gülşen-i Ebrâr ve Mecma'u'l-Bahreyn'i*, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1997.
- Çelik, Şenol, *Osmanlı Taşra Teşkilatında İçel Sancağı (1500-1584)*, (Yayımlanmamış doktora tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1994.
- Çıtak, Havva Merve, *1556- 1557 (H. 963-964) Tarihli Divan-ı Hümâyûn Ruûs Defteri (s.1-125): Metin-Değerlendirme-Dizin*, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2015.
- Çöm, Erol, “16. Yüzyıl Şairi Emîri ve Gülşen-i Ebrâr Mesnevisi”, *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, S. 20, 2008, s. 47-63.
- Çöm, Erol, “16. Yüzyıl Şairi Emîri'nin Mir'atü'l-Ebrâr Adlı Mesnevisi”, *İSTEM: İslâm, San'at, Tarih, Edebiyat ve Müsikisi Dergisi*, C. VII, S. 13, 2009, s. 289-304.
- Çöm, Erol, *Emîri'nin Gülşen-i Ebrâr ve Mir'atü'l-Ebrâr Mesnevîleri (İnceleme-Metin)*, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2001.
- Dâdhâh, Gulâm-Rızâ , Sîmâ Yâr-Ahmedî, “Şemseddîn Tebrîzî-i Multânî: Mergûbu'l-Kulûb”, *İtilâât-i Hikmet u Ma'rifet*, S. 8, 1386, s. 50-55.
- Eliaçık, Muhittin, “Şemsi Paşa'nın Manzum ve Muhtasar Vikâyetü'r-Rivâye Tercümesi” *Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, S. 2, 2009, s. 16-49.
- Emecen, Feridun M. , İlhan Şahin, “Osmanlı Taşra Teşkilatının Kaynaklarından 957-958 (1550-1551) Tarihli Sancak Tevcîh Defteri I”, *Belgeler [Türk Tarih Belgeleri Dergisi]*, C. XIX, S. 23, 1998, ss. 53-121.
- Emîri, *Ahlâk-ı Kâmilîn*, Uppsala Üniversitesi Kütüphanesi, no: O Vet. 63, vr. 176b-231a.
- Emîri, *Bostân*, Uppsala Üniversitesi Kütüphanesi, no: O Vet. 63, vr. 1b-170a.
- Emîri, *Divân*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, no: FY1222, 54 vr.
- Emîri, *Divân*, Millî Kütüphane, no: Yz A 85, 155 vr.

- Emîrî, *Dîvân-ı Evvel*, British Museum, no: Or. 9826, 361 vr.
- Emîrî, *Dîvân-ı Râbi'*, Fatih Kütüphanesi, no: 3780, vr. 182b-282a.
- Emîrî, *Dîvân-ı Sâni*, Fatih Kütüphanesi, no: 3780, vr. 14b-181a.
- Emîrî, *Gülşen-i Ebrâr*, Nuruosmaniye Kütüphanesi, no: 2584, vr. 1b-33a.
- Emîrî, *Heft Vâdi*, Fatih Kütüphanesi, no: 3780, vr. 7b-13a.
- Emîrî, *Mahzen-i Râz*, Atatürk Üniversitesi Seyfettin Özege Kitaplığı, Agâh Sırrı Levend Koleksiyonu, no: 415, vr. 1b-26a.
- Emîrî, *Mergûbu'l-Kulûb*, Fatih Kütüphanesi, no: 3780, vr. 1b-7a.
- Emîrî, *Mir'atü'l-Ebrâr*, Nuruosmaniye Kütüphanesi, no: 2584, vr. 34b-77a.
- Emîrî, *Sifâtu'l-Âşîkîn*, Uppsala Üniversitesi Kütüphanesi, no: O Vet. 63, vr. 235b-290b.
- Emîrî, *Sohbet-nâme*, Atatürk Üniversitesi Seyfettin Özege Kitaplığı, Agâh Sırrı Levend Koleksiyonu, no: 416, vr. 27b-61a.
- Erdoğan, M. Akif, *Osmanlı Yönetiminde Beyşehir Sancağı (1522-1584)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006.
- Ergenç, Özer, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa: Yerleşimi, Yönetimi, Ekonomik ve Sosyal Durumu Üzerine Bir Araştırma*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006
- Ergün, Sadeddin Nüzhet, "Emîrî (Mir'at-ı ebrâr sâhibi)", *Türk Şâirleri*, C. III, [İstanbul] 1936, s. 1259-1260.
- Erkan, Davut, *Matrâkçı Nasûh'un Süleymân-nâmesi (1520-1537)*, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2005.
- Erken, Sabih, *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler II: Balıkesir, Bilecik, Bingöl, Bitlis, Bolu, Burdur*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1977.
- Erol, Rasim vd. (haz.), *İstanbul Kadı Sicilleri Rumeli Sadareti Mahkemesi 21 Numaralı Sicil (H. 1002-1003/M. 1594-1595)*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul 2001.
- Erzi, Adnan Sadık, "Akkoyunlu ve Karakoyunlu Tarihi Hakkında Araştırmalar", *Türk Tarih Kurumu Belleten*, C. XVIII, S. 70, 1954, s.179-221.
- Eyice, Semavi, *Tarihde Bolu*, Yenilik Basımevi, İstanbul 1975.
- Fazlullah bin Ruzbihân Huncî İsfahanî, *Târîh-i Âlem-ârâ-y-i Emînî (Şerh-i Hukmrânî-i Selâtîn-i*

- Akkoyunlu ve Zuhûr-i Safeyiyyân*), Mirâs Mektûb, Tahrân 1382.
- Feridûn Ahmed Bey, *Münşeâtü's-Selâtîn*, C. I, 2. bs., Dârü't-Tıbbâti'l-Âmire, İstanbul 1274.
- Feridun Bey, *Münşe'âtü's-Selâtîn*, Nuruosmaniye Kütüphanesi, no: 4317, 406 vr.
- Furûzânfer, Bedfüzzemân, *Mevlânâ Celâlüddîn Muhammed-i Mevlevî*, 3. bs., İntişârât-i Muîn, Tahrân, 1387.
- Gelibolulu Mustafa Ali, *Künhü'l-Ahbâr: Dördüncü Rûkn: Osmanlı Tarihi: Tıpkıbasım*, C. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2009.
- Gök, İlhan, *Atatürk Kitaplığı M.C. 0.71 Numaralı 909-933/1503-1527 Tarihli İn'âmât Defteri (Transkripsiyon-Değerlendirme)*, (Yayımlanmamış doktora tezi) Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2014.
- Gökbilgin, M. Tayyip, "Kanûnî Sultan Süleyman'ın Timar ve Zeamet Tevcihi ile İlgili Fermanları", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, C. XVII, S. 22, 1967, s. 35-48.
- Güleç, İsmail, Güler Doğan Averbek ve Turgay Şafak (haz.), *Gönül Erlerinin Vastıları: Emîrî'nin Sıfâtü'l-Âşıkîn Tercümesi*, Büyüyen Ay, İstanbul 2019.
- Güleç, İsmail, Güler Doğan Averbek, "Gölgede Kalmış Bir Şairin Bilinmeyen Üç Tercümesi", *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, S. 18, 2018, s. 247-264.
- Günalan, Rıfat (haz.), *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 26 Numaralı Sicil (H. 970-971 / M. 1562-1563)*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul 2010.
- Hâce İmâduddîn Ali Fakîh-i Kirmânî, *Penç Genc*, haz. Ruknuddîn Humâyûn-Ferrûh, İntişârât-i Dânişgâh-i Millî İrân, Tahrân 1356.
- Hâcû-yi Kirmânî, *Hamse*, haz. Sa'îd Niyâz Kirmânî, Dânişgâh-i Şehîd Bâhuner Kirmânî, Dânişkede-i Edebiyât u Ulûm-i İnsânî, Çâphâne-i Nefs-i Cihân, Kirmân 1370.
- <http://www.boluolay.com/bolu/bolu-tabelaya-fatiha-okudu-h18710.html>, Erişim tarihi: 11.10.2018.
- <https://www.bolununesi.com/haber/143071/bolu-beyine-mezarinda-da-rahat-yok>, Erişim tarihi: 11.10.2018
- <https://www.bolununesi.com/haber/144524/oradan-fatiha-okumadan-gecmeyin-demisti>, Erişim tarihi: 11.10.2018.
- İşıtman, Tarık Ziya, "Bolu Zelzelesi Üzerinde Bir Araştırma", *Abant: Bolu Halkevi Kültür Dergisi*, C. I, S.1, 1944, s. 16-18.
- İbn Kemâl, *Tevârih-i Âl-i Osmân: VII. Defter (Tenkidli Transkripsiyon)*, haz. Şerafettin Turan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1957.

- İbn Kemâl, *Tevârih-i Âl-i Osmân: VIII. Defter (Transkripsiyon)*, haz. Ahmet Uğur, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997.
- İzgi, Şuayib, *986 (1578) Tarihli 32 Numaralı Mühimme Defteri: [s. 201-400] Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2006.
- İzzeddîn Atâyî, *Aşk-nâme*, haz. Sâre Sâver Suffî, Kitâbhâne, Muze ve Merkez-i İsnâd-i Meclis-i Şûrâ-yi İslâmî, Tahrân 1391.
- Karabulut, Fatih, *1556-1557 (H. 963-964) Tarihli Divân-ı Hümayûn Ruûs Defteri (126-243): Transkripsiyon-Değerlendirme-Dizin*, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2015.
- Koç Konuksever, Serpil, *Emîrî Divanı: Metin İnceleme*, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2012.
- Kunt, İ. Metin, *Sancaktan Eyalete: 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1978.
- Küçükdağ, Yusuf, *Vezîr-i Âzam Pîrî Mehmed Paşa: (1463?-1532)*, Hayra Hizmet Vakfı, Konya 1994.
- M. Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi: (1451-1590)*, (Matbu doktora tezi), Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum 1976.
- Meredith, Owens, *Handlist of Persian Manuscripts: 1895-1966, The Trustees of the British Museum*, [London] 1968.
- Muhaddis, Ali, *Catalogue of the Persian Manuscripts in Uppsala University Library*, ACTA Bibliothecae R. Universitatis Upsaliensis, Uppsala Universitet, Sweden 2013.
- Özcan, Abdülkadir, “Kızıl Ahmed Bey”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 25, İstanbul, 2002, s. 543.
- Özkılıç, Ahmet vd. (haz.), *438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937/1530): Bolu, Kastamonu, Kengiri ve Koca İli Livaları*, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları., Ankara 1998.
- Öztuna, Yılmaz, *Devletler ve Hanedanlar: Türkiye: 1074-1990*, C. II, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.
- [Pakalın], Mehmed Zeki, “Pîrî Mehmed Paşa”, *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, C. XVI, S. 18 (95), 1926, s. 325-350.
- Razavî, Muhammed Takî Müderris (haz.), *Mesnevîhâ-yi Hakîm Senâi be-İnzimâm-i Şerh-i Seyrû'l-İbâd ile'l-Mi'âd*, İntişârât-i Dânişgâh-i Tahrân, Tahrân 1348.

- Sa'dî, *Bostân (Sa'dî-nâme)*, haz. Gulâm-Huseyn Yûsufî, ed. Mehdi Muhakkık, İntişârât-i Müessesesi-i Mütâlaât-i İslâmî, Dânişgâh-i McGill Şube-i Tahrân, Tahrân 1359.
- Seslikaya, Ali, *Yavuz Sultan Selim'in Sefer Menzîlnâmeleri (Çaldıran, Kemah, Dulkadiroğlu, ve Mısır Seferi Menzîlnâmeler) ve Haydar Çelebi'nin Ruznâmesi: Transkripsiyon ve Değerlendirme*, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi) Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat 2014.
- Sevinç, Pervin, *955-982 / 1548-1574 Tarihli Osmanlı Beylerbeyi ve Sancakbeyleri Tevcih Defteri (563 nr.)*, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 1994.
- Soydemir, Selman, *Bir Şehrin Aynası: Bolu*, Bolu Belediyesi Bolu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Bolu 2016.
- Sümer, Faruk, "Kör Oğlu, Kızır Oğlu Mustafa ve Demirci Oğlu ile İlgili Vesikalar", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 46, 1987, s. 10-46.
- Şahin, Erdinç, *1684-1686 Yılları Arasında Bolu'da Ekonomik ve Sosyal Hayat (835 Numaralı Bolu Şer'iyeh Siciline Göre)*, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2008.
- Şahin, İlhan, Emecen, Feridun, *Osmanlılarda Divan-Bürokrasi-Ahkâm: II. Bâyezid Dönemine Ait 906/1501 Tarihli Ahkâm Defteri*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1994.
- Şemseddin Muhammed Tebrîzî, *Makâlât-i Şems-i Tebrîzî*, haz. Muhammed Ali Muvahhid, kontr. Ali Rızâ Haydârî, İntişârât-i Hârezmî, Tahrân 1369.
- Şemsî Ahmed Paşa, *Şehnâme-i Sultân Murâd: İnceleme-Tenkitli Metin-Tıpkıbasım (Vaticana Barberiniani Orient No.110)*, haz. Günay Kut, Nimet Bayraktar, Harvard Üniversitesi, Cambridge 2003.
- Taş, Kenan Ziya, *Tapu Tahrir Defterlerine Göre 16. yüzyılda Bolu Sancağı*, (Yayımlanmamış doktora tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1993.
- Uçar, Fuat, *Osmanlı Döneminde Bolu'da Paşa Vakıfları*, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Bolu Halk Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, Bolu 2009.
- Uğur, Ahmet, *The Reign of Sultan Selim I in the Light of the Selim-nâme Literature*, Klaus Schwarz Verlag, Berlin 1985.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, 2. bs., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1984.
- Üsküplü Atâ, *Tuhfetü'l-Uşşâk*, haz. İ. Hakkı Aksoyak, Bizim Büro Basım Yayın Dağıtım, Ankara 2006.

- Üst, Sibel, “Emîri ve Sohbet-Nâmesi”, *Turkish Studies*, S. 2/4, Ankara 2007, s. 938-1014.
- Vanlıoğlu, Mehmet, *İran Edebiyatında Dahnâmeler ve Kâtibi'nin Dahbâb'ı*, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1987.
- Yaylalı, Yasemin, *Emîri Divanı*, (Yayımlanmamış doktora tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2013.
- Yücel, Yaşar, “Candaroğulları”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 7, İstanbul, 1993, s. 146-149.
- Yücel, Yaşar, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar I: Çoban-Oğulları Beyliği, Candar-Oğulları Beyliği, Mesâlikü'l-Ebsâr'a Göre Anadolu Beylikleri*, 2. bs., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.